

Sak 2020/755

Vedtatt i K-sak 123/20, 26.11.2020

PLAN FOR KULTURMINNER

2020 – 2023

INNHOILDSFORTEGNELSE

Innholdsfortegnelse	2
1 Innledning	3
1.1 Hvorfor blir plana utarbeidet?	3
1.2 Mål i planprogrammet	3
1.3 Arbeidet og medvirkning	4
1.4 Organisering	4
1.5 Avgrensning av planen	4
2 Hvordan tar vi vare på kultur-minnene våre?	5
2.1 Hva er et kulturminne?	5
2.2 Aktører i kulturminnevernet – roller og ansvarsfordeling	6
2.3 Hvordan vurdere kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap?	8
2.4 Retningslinjer for saksbehandling	9
3 utfordringer og Muligheter i kulturminnearbeidet	11
3.1 Verdiskaping	11
3.2 utfordringsbilde i Hitra kommune	11
3.3 Økonomiske støtteordninger	12
3.4 Råd, inspirasjon og veiledning	13
4 Kulturminner og kulturmiljø i Hitra kommune	14
4.1 Førreformatoriske kulturminner (arkeologi)	14
4.2 Bygningsmiljø og bygninger	18
4.3 Kirker og kirkegårder	34
4.4 Installasjoner og anlegg	39
4.5 Kulturlandskap og landbruk	43
4.6 Kulturminner knyttet til forsvar	45
4.7 Kulturminner knyttet til næringsliv og energiforsyning	47
5 Handlingsdel for kulturminner og kulturmiljøer 2020-2023	55
6 Definisjoner, begrep og kilder	57
6.1 Definisjoner og begrep	57
6.2 Kilder	61

1 INNLEDNING

Kulturminnene er vår felles historiebok og forteller hvem vi har vært. Denne forståelsen er også viktig inn i fremtidens forståelse av hvem vi blir. Kunnskapen kan bidra til identitet og ethvert samfunn som er trygg på hvor man kommer fra, kan også ha større evne til å endre seg, spesielt når man er enig om hva man ønsker å ta vare på. Kunnskapen om historien er viktig ikke bare for lokalbefolkningen, men også for tilflyttere uansett hvor de kommer fra. God kjennskap til Hitras historie, vil kunne bidra til at det er lettere å bli integrert. Og hvis man vet hvem man er, vil man heller ikke være så redd for nye kulturer og implementering av disse. En plan for kulturminner er ikke en fullstendig historiebok, og vil ikke inneholde alle kulturminnene vi har i kommunen, men kulturminneplanen vil kunne gi bedre innblikk, oversikt og forståelse for hvilken historie vi har og hvordan vi skal ta vare på dette i fremtiden. Det er også viktig å erkjenne og understreke at kulturminner ikke bare handler om varige spor og avtrykk. Og det er nok dette som først og fremst preger vår felles historiebok og kulturminner: De usynlige sporene og de ufortalte historiene om fiskerbonden og småkårsfolket, fiskeren, husmennene og strandsitterne. Alle de som nøysomt søkte å livberge seg og sine, på det vi i dag kaller en bærekraftig måte – de som praktiserte det vi i dag med fine ord kaller sirkulærøkonomi.

1.1 Hvorfor blir plana utarbeidet?

Hitra kommune har et mangfold av kulturminner fra flere tidsepoker. Alle kulturminner og kulturmiljø inngår i vår kollektive hukommelse. Det viktigste premisset for å oppleve tilhørighet, trivsel og eierskap til kulturminnene, er gjennom bruk og opplevelse. Da først kan vi snakke om kulturminner som identitetsskapende element. Det er viktig at kommunen har kompetanse til å sikre sine kulturhistoriske verdier. Kommunene anses som særlig viktige for å kunne ha en god forvaltning av kulturminner. Forvaltningen krever imidlertid både tilstrekkelig kompetanse og innsikt i lokalhistorien, og kunnskap om fysiske kulturminner og kulturmiljø i kommunen. Alt dette har vi i kommunen vår et forvaltningsansvar for. For å sikre god forvaltning er det viktig med god kunnskap hos oss alle. En kulturminneplan vil kunne hjelpe oss å løfte frem en felles kunnskap, og ikke minst være et rammeverk for å kunne starte diskusjon og øke engasjementet rundt kulturminnene våre. Med denne kunnskapen kan vi imøtekomme den høye utbyggingstakten vi har med visshet at vi har

kunnskap til å kunne ta vare på kulturminnene våre på en god måte.

Hitra kommune har til nå ikke hatt egen kulturminneplan/kommunedelplan for kulturminner. Planprosessen har derfor vært et nybrottsarbeid der deler av administrasjonen, kirkekontoret, ressurspersoner fra Kystmuseet, fylket og lokalt foreningsliv har bidratt. Utviklingen av en Kulturminneplan har til hensikt å sette kulturminnefeltet på den politiske dagsorden. En kartlegging og plan for forvaltning er et godt verktøy i kulturminneforvaltningen, samtidig som prosessen kan øke oppmerksomhet rundt og løfte vår felles kunnskap om kulturminner.

1.2 Mål i planprogrammet

I planprogrammet ble følgende mål satt for utarbeidelse av kulturminneplanen:

Planarbeidet skal øke kunnskap om kulturarven som grunnlag for lokal identitet, aktivitet og verdiskaping, og gi oss bedre oversikt over kulturminner

Vi skal ha klare kriterier for vurdering av kulturminneverdi, og ha satt noen prioriteringer med bakgrunn i verdi.

Planarbeidet skal gi oversikt over støtteordninger.

Det skal settes opp prioritert oversikt over tiltak for videre oppfølging innen kulturminnefeltet, og det er an målsetting å gjennomføre aktiviteter som skaper interesse og øke engasjementet rundt kulturminner.

1.3 Arbeidet og medvirkning

Kulturminneplanen inngår i kommunens planverk og vil være en viktig premissleverandør for arbeidet med kommuneplan, reguleringsplan og inneholder retningslinjer for byggesaksbehandling. I tillegg har arbeidet vist hva vi mangler i kulturminnearbeidet og vist interessante sammenhenger som det bør arbeides mer med. Planen vil kunne være katalysator for det videre kulturminnearbeidet og det er tatt inn tiltak i handlingsdelen som styrker arbeidet med kulturminner i Hitra. Gjennom planprogram fro arbeidet er det vedtatt at kulturminneplanene er en kommunedelplan.

Det er holdt arbeidsmøter i arbeidsgruppen, men offentlighetsprosessene med åpne innspillmøter ble ikke avholdt grunnet covid-19. Periode for offentlig ettersyn forlenges ut over de vanlige 3 ukene og benyttes for å få innspill. Hvis det kommer forslag som endrer strukturen på planen, avholdes andre gangs offentlig ettersyn.

1.4 Organisering

En prosjektgruppe og en referansegruppe har vært involvert i arbeidet. Prosjektgruppa ble sammensatt av kommuneplanlegger, leder i Historielaget Svend Sivertsen og Svein Bertil

Sæther for Kystmuseet. Referansegruppen ble sammensatt av representantene i prosjektgruppa samt representanter fra kirkekontoret, Kystmuseet og Hitra historielag. Det har vært viktig med flere involverte og tverrfaglig arbeid blir også viktig i utførelsen av handlingsdelen.

1.5 Avgrensning av planen

Kulturminner er noe som engasjerer alle, og det vil være like mange meninger om hvordan kulturminneplanen skal utformes og hva den skal inneholde, som det er lesere av planen. Derfor er det viktig å minne om at dette er et førsteutkast. Det å lage en kulturminneplan er et utrolig stort og omfattende arbeid hvor man skal balansere kunnskap, ha et forvaltningsmessig perspektiv og samtidig sikre lesbarhet. Planer kan heldigvis revideres, og nå har vi et rammeverk å revidere ut fra. Arbeidet fremover blir dermed mye enklere. Gjennom en planprosess blir det også tydeliggjort hva som mangler av underlagsinformasjon. Det er lagt vekt på å ta inn tiltak som sikrer et strategisk arbeid med kulturminnene fremover.

Det ble tidlig i arbeidet klart at kart er essensielt i arbeidet. Arbeidsgruppa ser for seg at vi kan formidle mye av informasjonen i kartlag som legges oppå hverandre på nett slik at sammenhenger trer frem. Det er allerede kartlagt og systematisert mye fra offentlige arkiver. På denne siden kan man se hva som finnes bl.a. for Hitra <https://kart.gislink.no/kart/?viewer=kart>

Kartsiden over har registreringer fra SEFRAK, Askeladden mm. Prioritering og evt. supplering av disse dataene vil være tema ved neste rullering. Dette er også satt inn i handlingsdelen (kap 6) som tiltak.

2 HVORDAN TAR VI VARE PÅ KULTURMINNENE VÅRE?

Kulturminneloven sier at kulturminner er *alle spor etter mennesker før oss*. Det betyr at mye av våre omgivelser er kulturminner. Kulturminneloven sier videre at vi skal ta vare på de verdifulle kulturminnene. Spørsmålet blir da hvilke kulturminner er verdifulle, verdifulle for hvem? Hvem har rett til å avgjøre hva som er verdifulle kulturminner? Og hvilke virkemidler har vi for å ta vare på kulturminnene?

2.1 Hva er et kulturminne?

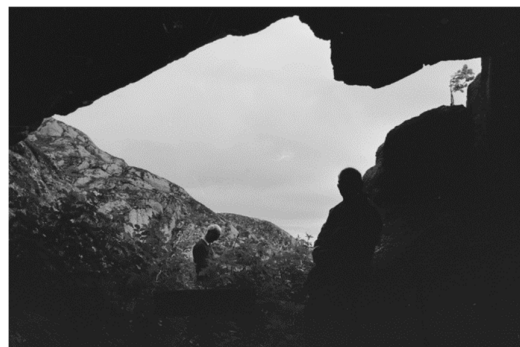
Først litt om definisjonen av kulturminner. Kulturminneloven har gjort noen avgrensinger av hva et kulturminne er? Høy alder er et sterkt parameter på hvordan man skal ivareta kulturminnet. De eldste kulturminnene i kommunen vår er viktige å ta vare på fordi de bærer med seg kunnskap om fortida vår, fra ei tid der det fantes få skriftlige kilder. I tillegg er de sjeldne fordi de fleste spor etter mennesker langt tilbake i tid er forsvunnet.

Automatisk freda kulturminner er:

Faste kulturminner fra før
reformasjonen (1537)
Samiske kulturminner fra år 1917 eller
eldre
Erklærte stående byggverk med
opprinnelse fra perioden 1537-1649
Kulturminner i sjø eldre enn 100 år

Dersom man finner en gjenstand og denne kan dateres til fra før 1537, er gjenstanden statens eiendom, dersom det ikke er åpenbart at de har en annen eier. Dette gjelder også mynter fra før 1650, samiske gjenstander fra 1917 eller eldre, og båter og skipslast eldre enn 100 år.

Dersom man finner slike skal man ta kontakt med fylkeskommunen som tar imot og leverer de videre til landsdelsmuseet. For Trøndelag

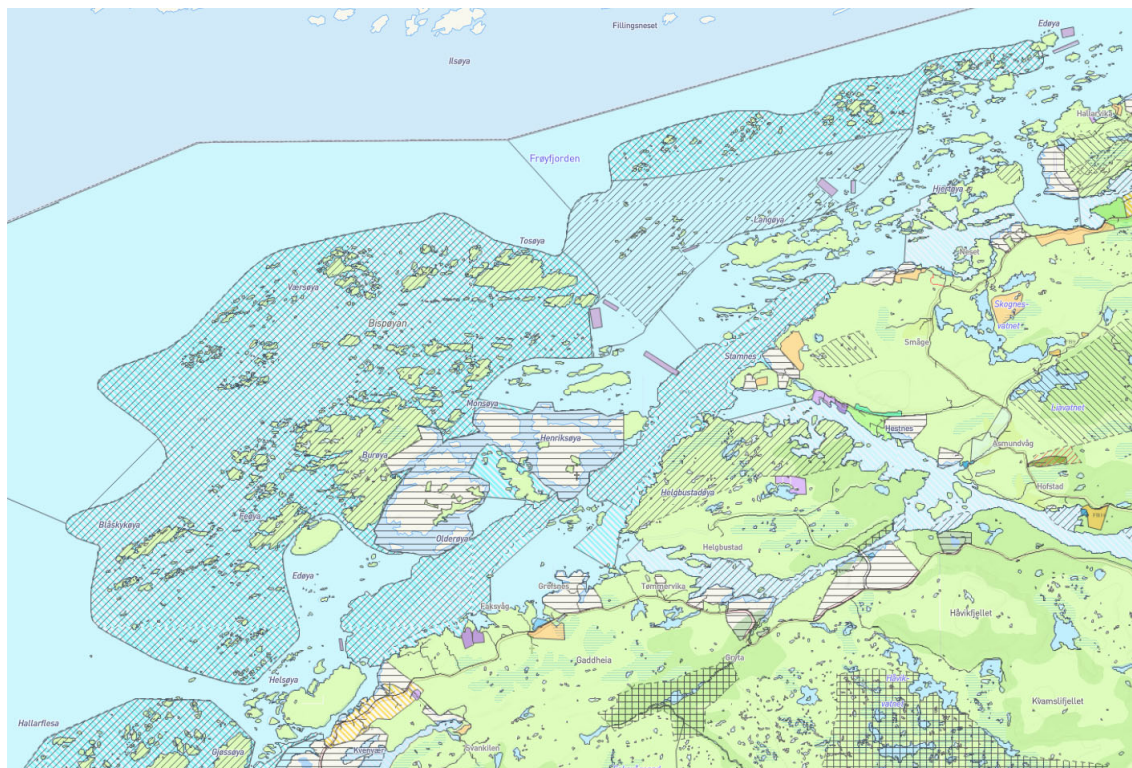
Figur 1 Bilde fra Hestneshola

er det Vitenskapsmuseet i Trondheim som tar imot og oppbevarer slike gjenstander.

Kulturminner som er yngre enn 1537, eller yngre enn 1917 for samiske kulturminner, kalles gjerne nyere tids kulturminner. Slike kulturminner er ikke automatisk fredet, men kan fredes gjennom vedtak. De fleste freda kulturminner fra nyere tid er bygninger, men det finnes også freda kulturminner slik som tekniske kulturminner, veier og bruer, hager, grøntanlegg og fartøy.

Fredning eller vern

Kulturminner og kulturmiljøer kan sikres enten ved fredning eller vern. Mens fredning etter kulturminneloven brukes for å sikre kulturminner eller kulturmiljø som er av nasjonal verdi, brukes plan- og bygningsloven for å sikre kulturminner, kulturmiljø og landskap som er av regional og lokal interesse. Kommuneplanens arealdel (KPA) og reguleringsplaner er således verktøy for å sikre vern og ivaretagelse av kulturminner gjennom bruk av arealformål og hensynssoner med bestemmelser.

Figur 2 Utsnitt fra Kommuneplanens arealdel (KPA) for Hitra . Skravur viser hensynssone med spesielt viktige landskaps-, natur-, friluftsliv og kulturverdier

Kulturminneloven (kml)

§ 2 Kulturminner og kulturmiljøer – definisjoner.

Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.

Reglene om kulturminner og kulturmiljøer gjelder så langt de passer også for botaniske, zoologiske eller geologiske forekomster som det knytter seg kulturhistoriske verdier til.

Etter denne lov er det kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer som kan vernes. Ved vurdering av verneverdier kan det i tillegg legges vekt på viktige naturverdier knyttet til kulturminnene.

2.2 Aktører i kulturminnevernet – roller og ansvarsfordeling

Det er mange som har roller og ansvar innenfor kulturminnevernet i Norge.

Kulturminner regnes som miljøverdier. Ansvar for disse ligger til alle ledd i forvaltningen, også på samfunnet og borgerne for øvrig. For enkelthets skyld kan vi si at de viktigste aktørene i kulturminnevernet er Riksantikvaren, fylkeskommunene og Sametinget, kommunene, frivillige organisasjoner og eiere av kulturminner. Oppgaver og ansvar er fordelt mellom disse.

Riksantikvaren

Riksantikvaren sorterer under Klima- og Miljøverndepartementet og er det direktoratet som har det nasjonale faglige ansvaret for kulturminnevernet. Riksantikvaren har ansvar for å gripe inn dersom kulturminner av nasjonal betydning er truet. Riksantikvaren har ansvar for miljøovervåkningsprogrammet SEFRAK, der Hitra har vært med siden begynnelsen i 1975. SEFRAK registrerer tap, endringer og tilstand på bygninger eldre enn 1900 i Hitra kommune. Det er behov for ny gjennomgang av SEFRAK for å styrke denne

som forvaltningsverktøy. Som direktorat under Klima- og miljødepartementet har Riksantikvaren ansvar for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført. Det innebærer blant annet et overordnet faglig ansvar overfor kommunene, fylkeskommunene, Sametinget, og forvaltningsmuseene på kulturminnefeltet.

Riksantikvaren kan frede bygninger og områder. Riksantikvaren er også dispensasjonsmyndighet for automatisk freda kulturminner

SEFRAK (sekretariatet for registrering av faste kulturminner)

Et landsdekkende register over eldre bygg og andre kulturminner fra perioden 1537 til 1900. Registreringen ble gjort fra 1970-tallet til 1990-tallet.

Fylkeskommunen

Trøndelag fylkeskommune er vår regionale styresmakt og forvalter statlig ansvar gjennom delegerede oppgaver fra Riksantikvaren. Fylkeskommunen fører tilsyn med fredete kulturminner og er avgjørelsesmyndighet i flere saker som angår kulturminner i Hitra. Fylkeskommunen kan foreta midlertidig fredning. Museene har ansvar for innsamling, restaurering og formidling av gjenstander, og for dokumentasjon av immateriell kulturarv.

Fylkeskommunen har et overordna ansvar for kulturminnevern i fylket. Kulturminneforvaltningen i fylkeskommunen skal sørge for at det tas hensyn til kulturminner og kulturmiljøer i planleggingen, også på kommunalt nivå.

Fylkeskommunen har ansvar for bygninger og kulturmiljø som er fredet. Her samarbeider fylkeskommunen tett med eierne og gir tilskudd og faglig veiledning i arbeidet med å vedlikeholde og istandsette bygningene.

Fylkeskommunen har rådgivnings- og veiledningsansvar overfor kommunene, i tillegg til grunneiere, tiltakshavere og andre som har ansvar for kulturminner. De har også rett til å fremme innsigelser i plansaker når

regionale eller nasjonale kulturminneverdier er truet.

Hitra kommune

Gjennom samfunns- og arealplanlegging er plan og bygningsloven det viktigste virkemiddelet for Hitra kommune i forvaltningen av kulturminnene. Kommunene har et spesielt ansvar for kulturminner av lokal verdi, og kan selv velge å sikre kulturminner som er viktige for lokalsamfunnet, selv om de ikke vurderes å ha regional eller nasjonal verdi. Kommunen tar utgangspunkt i gjennomførte registreringer og lokal kunnskap ved utarbeidelse av plan og gjennom dette kan man sørge for gode bestemmelser rundt enkeltminner eller bygnings/ landskapsmiljø som må ivaretas.

I overordnede planer, skal kommunen kontrollere at verneverdige og fredede kulturminner ikke blir revet eller forandret uten at fagmyndighetene har hatt mulighetene til å uttale seg. Kommunen skal også passe på at ikke kulturminnenes omgivelser blir ødelagt, at man ikke bygger for nær et fornminne og at ny bebyggelse harmonerer med eldre verneverdige bygningsmiljøer.

Kommunen har også ansvar for forvaltning av nyere tids kulturminner som ikke er fredet og

for eventuelle fredete og verneverdige bygg i kommunens eie.

Hitra kommune forvalter også den statlige tilskuddsordningen for spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL-tilskudd) som kan gis til bevaring av bygninger og skjøtsel av kulturlandskap.

Kystmuseet

Kystmuseet har kulturvern som sitt arbeidsfelt, men er også en sentral aktør innen kulturminnevernet, som en viktig ivaretaker av kulturminner gjennom formidling og tilrettelegging av opplevelser, utstillinger, foredrag ol.

Kystmuseet kan i fremtiden være et møtested og bindeledd mellom f.eks. eiere og handverkere med kompetanse innen vern.

Eiers ansvar

De fleste kulturminner er i privat eie. Eiernes vilje, kompetanse, økonomi og erfaring er avgjørende for at kulturminnet og kulturmiljøet skal bli ivaretatt og brukt på en bærekraftig måte. Det er offentlige og private støtteordninger som kan bidra faglig og økonomisk i dette arbeidet (se kap. 3.3), men ansvaret for bevaring, riktig restaurering og hovedfinansieringen ligger på de som eier kulturminnene. Det er et stort og viktig samfunnsansvar.

Frivillige organisasjoners rolle

Mange frivillige organisasjoner og Velforeninger, som for eksempel Hitra Historielag, Hitra Turlag, Nattseilerne, ulike venneforeninger og representanter fra idrettslag og velforeninger tar ansvar for kulturminner ved å øve press i kulturminnesaker, og engasjere seg for bevaring i enkeltsaker. Flere organisasjoner tar også på seg skjøtsel, skilting, dokumentasjon eller andre formidlings-, innsamlings- og sikringstiltak.

Det offentlige skaper altså rammeverket for kulturminnevernet. Men selve det *praktiske* kulturminnevernet – restaurering, skjøtsel og vedlikehold – utøves for det meste av private eiere, brukere, håndverkere og frivillige lag og organisasjoner.

De frivillige foreningene arbeider for det meste uavhengig av det offentlige

kulturminnevernet, men målene er langt på vei de samme, og virksomhetene utfyller og støtter opp om hverandre.

2.3 Hvordan vurdere kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap?

Det sier seg selv at vi ikke kan ta vare på alle kulturminner. Det er et mål å bevare et representativt utvalg av kulturminner som belyser historien i kommunen fra steinalderen til våre dager. Hva er med på å fortelle historien om Hitra? Hva er spesielt?

I kommuneplanens arealdel og i ulike reguleringsplaner, er det i dag satt av flere områder med hensynssone for vern av bygninger, kulturmiljø eller landskap.

Riksantikvaren uttaler at: *Kulturminnene som bevares bør gjenspeile både bredde, mangfold og særpreg i kommunens historie. De bør kunne fortelle hvordan naturressurser og økonomi, kultur og næring har påvirket utformingen av bygninger og anlegg, landskap og tettsted. Kulturminner knyttet til historisk viktige personer er også verdifulle.*

I dag vurderes kulturminner ut fra et sett verdier og kriterier. De representerer kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og bruksverdier. Innenfor disse verdiene ligger mer konkrete og målbare kriterier. Verdisynet vårt endrer seg med den tiden vi lever i, og den verdien et kulturminne eller et kulturmiljø har forandrer seg over tid. Med dette menes for eksempel at et offersted først blir et kulturminne når vi peker på det og sier at dette representerer noe spesielt, og er verdt å ta vare på. Det må være åpenhet og informasjon om verdigrunnet vernet bygger på.

I figur 3 under går det frem hva som ligger bak de verdiene vi vurderer kulturminner ut fra. Det settes som tiltak at man gjennomgår i rullering av kommuneplanens arealdel at det er de riktige kulturminnene man har sikret, og at man har gode nok reguleringsbestemmelser for bevaringen.

MILJØVERDI: Inngår kulturminnet som del av en større helhet/i et kulturmiljø?
ANTIKVARISK VERDI: Autentisitet, alder, teknisk tilstand
LOKAL/REGIONAL/NASJONAL VERDI: Er kulturminnet sjeldent forekommende i lokal/regional, og/eller nasjonal sammenheng?
FORMIDLINGS-/OPPLEVELSESVERDI: Hvilket formidlings- og informasjonspotensiale har kulturminnet? Kan vi gjenoppleve og få informasjon om den historiske epoken kulturminnet er fra?
SOSIAL VERDI - den trivsel og sosiale kontakten som ofte ligger i felles innsats for å ta vare på kulturminner, svært ofte knytta til frivilligheten

Figur 3 Oversikt over verdiene vi vurderer kulturminner ut fra.

2.4 Retningslinjer for saksbehandling

Automatisk fredede kulturminner

Når det gjelder de automatisk fredede kulturminner ligger forvaltningen av disse hos Trøndelag fylkeskommune, Vitenskapsmuseet i Trondheim og Riksantikvaren. Det er ikke tillatt å gjennomføre tiltak som vil komme i konflikt med disse uten at det er fattet vedtak om dispensasjon etter kulturminneloven § 8.

Etter kml. §25, 2. ledd, er kommunen pliktet til å sende søknad om riving eller vesentlig endring av et ikke fredet bygg eller anlegg oppført før 1850 på høring til rett myndighet senest fire uker før søknaden blir avgjort. Krav om høring omfatter alle tiltak som krever tillatelse etter plan- og bygningsloven. En slik saksgang er med på å sikre en kulturminnefaglig vurdering når bygninger skal rives eller ombygges. Kommunen kan også velge å sende byggesøknader på bygg yngre enn 1850 på høring.

Nyere tids kulturminner og kulturmiljø

Nyere tids kulturminner og kulturmiljø, som ikke er fredet etter kulturminneloven, vil i første rekke kunne sikres på kommunalt nivå gjennom kommuneplanen sin arealdel eller reguleringsplan.

I byggesaker som gjelder hus og anlegg som er klassifisert i en verneklasse i SEFRAK, eller er innenfor et område som er regulert til bevaring, kan sakene vurderes ut fra både plan- og bygningsloven, kulturminneloven, regler for kulturlandskapsforvaltning og

retningslinjer i offentlige planer, herunder også kommunen sin kulturminneplan.

Ved restaurering, rehabilitering, endringer m.m. for bygninger i en verneklasse bør en vurdere å benytte foretak med kompetanse innen både prosjektering og utføring, og som har erfaring med saker som gjelder bygg med historisk og lokal byggetradisjon. Dette gjelder bygg som har en særegen byggeskikk

Forslag til bestemmelser for bygg i SEFRAK

(vurderes i rullering av KPA):

1. Bygningene skal ikke rives.
2. Bygningenes form, fasadeuttrykk, materialbruk, detaljer og farger må beholdes i sin nåværende utførelse eller tilbakeføres til en tidligere dokumentert utførelse.
3. Før søknadsbehandling skal det vurderes om opprinnelige bygningsdeler kan repareres eller restaureres i stedet for å utskiftes.

Figur 4 Mulige bestemmelser for bygg i SEFRAK

som bør ivaretas for fremtida. Gjennom dette kan en i fremtiden sikre at de arkitektoniske kvalitetene og den historiske autentisiteten blir ivaretatt på best mulig måte.

I saker hvor man har dokumentasjon på hvordan naust har fremstått tidligere, kan disse vurderes oppbygd i samme stil som de har hatt. Det forutsettes at naustet blir brukt til formål naust.

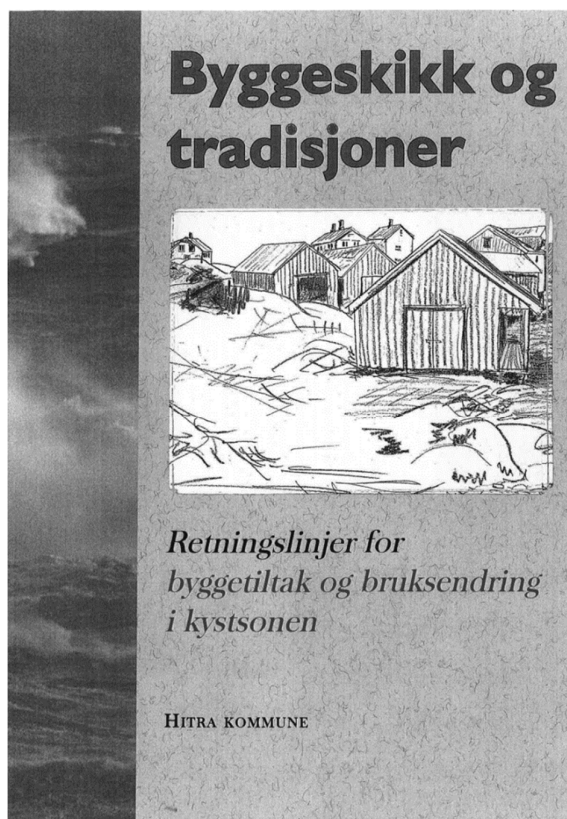
Ved ombygging, tilbygg, påbygginger og fasadeendringer som er søknadspliktige etter

plan og bygningsloven, må tiltakshaver søke kommunen om byggetillatelse og få tillatelse før en kan sette i gang med arbeider. I slike saker vil det som hovedregel kreves at det foreligger en uttalelse eller vedtak etter kulturminneloven før arbeidene kan igangsettes. Hitra kommune bør derfor få oversendt så mye dokumentasjon som mulig i form av bilder, tegninger og/eller redegjørelser før den videresendes til Trøndelag fylkeskommune. Samordningsplikten kommunen har med særlovsmyndighetene (som i kulturminnesammenheng er fylkeskommunen og NTNU vitenskapsmuseet), fremkommer

generelt av plan- og bygningsloven §§ 1-4 og 21-5.

Bygg i SEFRAK

Også for disse bygningene gjelder prinsippet for vedlikehold og bevaring av opprinnelige eller gamle bygningselement og detaljer så langt det er mulig. I saker som etter plan- og bygningsloven er definert som søknadspliktige tiltak, har Hitra kommune en generell plikt etter pbl. § 31-1 til å se til at historisk, arkitektonisk eller annen kulturell verdi som knytter seg til et byggverks ytre, så vidt mulig blir bevart ved arbeid på eksisterende byggverk

Figur 5 Hitra kommune sine retningslinjer for byggetiltak og bruksendring i kystsonen, [se link](https://www.byggogbevar.no/media/6324/byggeskikkveileder-hitra-kommune.pdf)

<https://www.byggogbevar.no/media/6324/byggeskikkveileder-hitra-kommune.pdf>

Figur 6 Gamle hus på Hitra (SEFRAK)

3 UTFORDRINGER OG MULIGHETER I KULTURMINNEARBEIDET

Kulturminner og kulturmiljøer som verdiskaping er et viktig innsatsområde for å kunne bevare og oppleve kulturminnene. Begrepet verdiskaping forstås ofte som en økonomisk verdi, målt i omsetning, sysselsetting og økonomisk utbytte. Men også andre verdier knyttes til verdiskaping. Kulturarvens egenverdi, trivsel, opplevelse og historie er viktig og en helt vesentlig del av den kulturelle verdiskapingen. Det bør jobbes for større fokus på muligheter, verdi og det unike, i motsetning til begrensninger og forfall. Det er flere som etterspør «kortreist kultur» og «ekte opplevelser», og folk er i større grad villig til å betale for det unike og ekte. I vår region er ofte opplevelsene en kombinasjon mellom opphold i kystmiljøet, kortreist mat og naturopplevelser. Utvikling av disse opplevelsene blir viktig både for å bidra til økt besøk, men også som kvalitet for fastboende. I dette er arbeid med bevaring av kulturminnene sentralt.

3.1 Verdiskaping

Koblingen verdiskaping og kulturarv handler om å bruke kulturarven på en slik måte at den ikke forsvinner. Riksantikvarens Verdiskapingsprogram på kulturminneområdet (2006- 2010) har vist hvordan kulturminner i større grad enn i dag kan bli brukt lokalt og bidra til både miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping. Kystmuseets engasjement på Dolm prestegård og med krigsminnene på Hemnskjela er eksempler på slik verditenkning lokalt hos oss.

Resultatene etter Verdiskapingsprogrammet viste at det er avgjørende hvordan arbeidet blir organisert, hvem som blir med i samarbeidet, og hvordan eiere og næringsaktører blir møtt av forvaltningen. Ved å lage spissede attraktive opplevelser og produkter, kan økonomisk utbytte pløyes tilbake til vedlikehold og utvikling av kulturarven. Verdiskaping handler også om identitetsbygging og stedsutvikling; hva forbinder folk med Hitra? - hva kan vi bygge videre på? Kulturminner må oppleves, brukes,

og gis nye muligheter, nye arenaer, og gi grunnlag for bærekraftig utvikling av lokalsamfunn og næring. Hvordan legge forholdene til rette for nytenkning og entreprenørskap? Hvordan oppmuntre til å sette i stand istedenfor å rive og erstatte?

Det er ikke bare et spørsmål om økonomi; men også om kunnskap, holdninger og mot. For å bygge opp under nye prosjekter kan Hitra kommune bidra positivt som pådriver, tilrettelegger og samtalepartner i gode utviklingsprosjekter.

En undersøkelse publisert 19.12.2017 av Riksantikvaren, dokumenteres det at kulturhistoriske miljøer skaper omsetning og arbeidsplasser, og gir økte verdier for de som bor i og ved dem. I tillegg vil god kulturminneforvaltning medføre at vår region blir enda mer attraktiv for besøkende.

3.2 Utfordringsbilde i Hitra kommune

Hvordan tar vi vare på tettstedenes identitet og nyere tids kulturminner i Hitra? Det er en stadige utfordringer og dilemma i møtet

mellom kulturminnevern og andre samfunnsinteresser.

Hitras hovedutfordringer i kulturminnevernet kan summeres opp slik:

Ny kommune

Etter kommunesammenslåingen er det behov for å få en samlet oversikt over kulturminnene i Hitra. Det vil være viktig å ha fokus på dette arbeidet i planperioden.

Kunnskapsformidling ut til alle

For å kunne oppnå god ivaretagelse av kulturminnene, er det viktig at vi som samfunn eier kunnskapen og ser verdien av ivaretagelse av kulturminnene. Det er derfor essensielt å ha fokus

Areal og tettstedsutvikling

I dag ser vi fortetting i eksisterende tettstedsområder uten tilstrekkelig hensyn til den opprinnelige bebyggelsen og strukturen? Hva har vi av autentiske hus og tettsteder fra ulike tidsepoker?

Tap av bygninger

Nye tider gjør at gamle bygninger av kulturhistorisk verdi mister sin funksjon og kan forsvinne helt. Naust, sjøhus og gårdsbygninger blir stående tomme og forfalle. Bygninger som har vært viktig for Hitras historiske identitet blir borte.

Vedlikehold av verneverdige anlegg

Kulturminner i privat eie, er avhengig av eierens interesse, kompetanse, erfaring og økonomisk mulighet. En eier kan velge å ikke vedlikeholde en verneverdig bygning. Hvilket ansvar og kompetanse har kommunen på området og hvordan formidles kompetanse og tilskuddsordninger til offentlige og private eiere av kulturminnene?

Universell utforming

Tekniske krav og forskrifter, krever at en finner tilpassede løsninger i et unikt kulturmiljø.

Energi og miljøhensyn

Hensyn til energisparing vil komme også for verneverdig og eldre bebyggelse. Miljøhensyn skal veie sterkt, men kan komme i konflikt med for eksempel gamle, uisolerte vinduer og byggematerialer.

Gjengroing og klimaendringer

Kulturlandskap gror igjen fordi det ikke blir brukt som beitemark. Et våtere klima og manglende vedlikehold av elveleier, veier og grøfter gjør at mange kulturminner blir mer utsatt for skader.

Tilrettelegging

Bruk av kulturminner er det viktigste premisset for å oppleve tilhørighet og eierskap til kulturminner. Formidling er derfor en viktig utfordring i kulturminnearbeidet. Nyere tids kulturminner: Erfaringer tilsier at det er enklere å ta vare på bygninger og miljøer langt bak i tid, og utelate kulturminner fra vår nære fortid. Vår tids nybygg og formgrep er fremtidens kulturminner. Kulturminner etter 1900 er et satsningsområde fra statlig hold.

Immaterielle kulturminner

Kunnskap om de gamle stadnamna står i fare for å forsvinne. Navn inneholder viktig kunnskap av hva og hvem vi har vært, og det er viktig å samle inn disse før historien om disse forsvinner. Innsamling av stadnamn i Hitra ble gitt økonomisk støtte fra Språkrådet vår 2020. Innsamling av materiale vil foregå i planperioden. Kystmuseet har ansvaret for gjennomføringa, med Hitra historielag som medspiller.

3.3 Økonomiske støtteordninger

Å bevare et kulturminne krever gjerne både kunnskap og økonomiske ressurser. Dermed bør det tilrettelegges for at eiere kan få råd og veiledning, og kunne søke økonomiske midler til bevaring. Det finnes ulike statlige/fylkeskommunale tilskuddsordninger som eiere kan søke på. De vanligste ordningene er:

Smil (tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket)

Kommunen kan via SMIL-ordningen gi tilskudd til å bidra til istandsetting og vedlikehold av freda og verneverdige bygninger i landbruket som kan nyttes på en hensiktsmessig måte i landbruksdrifta eller annen næring på landbrukseiendommen. Utvalgte kulturminner fra nyere tid knytta til kystbondens kulturhistorie (eks. torvsjå, høyløe, sommerfjøs m.m.) kan også inngå i tiltaket. For mer informasjon ta kontakt med landbruksavdelingen i kommunen.

Norsk kulturminnefond

Tilskudd fordeles av fondet selv. Både private eiere og frivillige organisasjoner kan søke, og midler kan brukes til tiltak innenfor hele kulturminnefeltet. For mer informasjon se:

www.kulturminnefondet.no

Stiftelsen UNI

Stiftelsen støtter tiltak innen skadevern og miljøvern. I forbindelse med kulturminnevern kan tiltak som går på brannsikring være aktuelle. Sogndalstrand har fått midler til brannsikring. Løpende søknadsbehandling.

www.stiftelsen-uni.no

Norsk kulturarv

Stiftelsen Norsk Kulturarv disponerer midler til forfallstruede bygninger gjennom aksjonen *Ta et tak*. Mer informasjon finnes på Norsk Kulturarvs nettside.

www.kulturarv.no

Riksantikvaren/fylkeskommunen

Trøndelag fylkeskommune forvalter støtteordning for bygninger, kulturmiljø og fartøy som er fredet gjennom Kulturminneloven på vegne av Riksantikvaren.

3.4 Råd, inspirasjon og veiledning

Man må ha motivasjon og lyst til å legge ned tid og penger på bevaring av et kulturminne dersom man skal lykkes. Motivasjon kan komme fra ønsket om å omgi seg med gamle ting fordi man finner glede over det. Motivasjon kan komme gjennom miljøperspektivet, et ønske om bruk og gjenbruk, og ikke bare bruk og kast. Eller gjennom å følge forfedres skikk og bruk og kjenne på tilhørighet i den forbindelse. Motivasjon kan man få gjennom å møte andre, eksempelvis på kurs eller gjennom sosiale medier, eller ved å se hva andre har fått til gjennom å besøke steder eller se i tidsskrifter eller nettsider.

Å bevare et kulturminne på en god måte krever også kunnskap. Rådgiving kan man få gjennom nettsider og ved å prate med bygningsvernhandverkere eller med kulturminneforvaltningen. Det arrangeres stadig kurs i praktisk bygningsvern som det kan være nyttig for eiere og kommunale saksbehandlere å delta på. Det finnes også flere bygningsvernbutikker og nettsider for bygningsvernartikler der man kan få tak i tradisjonell maling, tapet og ulike bygningsdeler. Flere håndverkere har spesialisert seg på bygningsvern og flere bygdesager har spesialisert seg på å skaffe fram rett virke til ulike formål.

Eksempel på nettsider med mange gode råd og veiledninger:

<https://www.byggogbevar.no/>
<http://www.varsomt.org/>
<http://www.riksantikvaren.no/Veiledning/Raad-om-bygningsvern>
<http://www.miljostatus.no>

4 KULTURMINNER OG KULTURMILJØ I HITRA KOMMUNE

Hitra har svært mange kulturminner. Spørsmålet i planarbeidet er om det er riktig kulturminneutvalg vi legger til grunn for vår forståelse av historien. Denne delen av plana viser enkelte utvalgte kulturminner og kulturmiljø som bør ha ekstra fokus. Noen av områdene er allerede vernet, i disse tilfellene informeres det om dette. Når det gjelder kirkene så er alle disse fredet selv om ikke alle er inkludert i plana. For noen av de andre områdene og enkeltobjekter er det i noen tilfeller nødvendig å heve kunnskapen og ivaretagelsen. I disse tilfellene er dette ført i tiltaksdelen av plana.

4.1 Førreformatoriske kulturminner (arkeologi)

Hitra har flere påviste boplasser fra både eldre og yngre steinalder, blant annet på Skaget, Tranvikan, Ansnes, Fausland, Balsnes og Hestnes (*Hestneshula*). Det eldste funnet er en over 9000 år gammel skiveøks fra Dolm. Det også gjort funn fra bronsealder og jernalder. Ved Dolmsundet er det rekonstruert et 15 meter langt langhus fra folkevandringstiden, funnet under arkeologiske utgravninger i 1998. En gravrøys fra bronsealderen er funnet på Dolm.

De eldste gårdsnavna som fortsatt brukes på Hitra er trolig 2000 år gamle. Arkeologiske funn viser at det for vel 1500 år siden fantes 10-12 gårder i drift, men særlig to funn fra denne tiden utmerker seg; Runesteinen fra Øvre Sageide på Straum og perlefunnet fra Kalvøya. Runesteinen (Strømsbrynet) er muligens en liten arbeidssang eller en besvergelse innrisset i runer på en brynestein og er det eldste kjente skjønnlitterære arbeidet i Norge. Perlefunnet er en samling glassperler fra en kvinnegrav på Kalvøya ved Sandstad. Glassperlene er trolig fra middelhavsområdet.

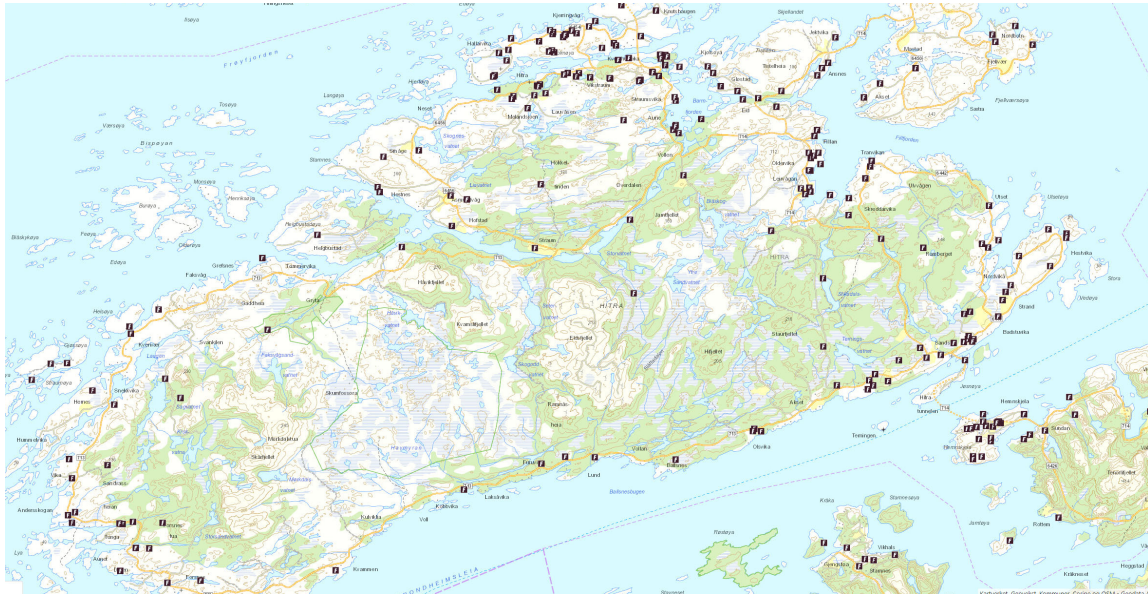
Rundt år 1000 var mellom 40 og 50 gårder i drift med en antatt folkemengde på 500-600. Økt etterspørsel etter fisk gav grobunn for en vekstnæring på Trøndelagskysten. Hitra prestegjeld som omfattet Hitra, Frøya, Hemne

og Snillfjord ble en velstående del av regionen og erkebispem i Nidaros plasserer en av sine setesvenner på gården Ulvan, for å sikre seg sin del av inntektene ved fiskehandelen. Her blir det også bygd en stavkirke, trolig på 1200-tallet.

De første menneskene kom til Norge og Hitra for ca. 12 000 år siden. Havet stod på denne tiden ca. 90 meter over dagens havnivå. Landskapet som i dag defineres som Hitra kommune besto stort sett av en liten gruppe små øyer. På denne tiden var kun ytterkysten isfri. Resten av Norge og Skandinavia var dekket av en opptil 3 km tykk iskappe. Det finnes uendelig mange registrerte førreformatoriske kulturminner i Hitra. I kartet under (figur 7) ser vi mylderet av kulturminner som er påvist og registrert i databasen Askeladden. Det er ikke mulig å skrive om alle arkeologiske minner, men oppslag i Trøndelag fylkeskommune sin kartbase, [GISlink](#)¹ vil man kunne gjøre oppslag i alle punkt merket på kartet og finne detaljer om alle funn.

I kommuneplanens arealdel og i reguleringsplaner, er det satt av områder til vern av kulturminneområder. Det er en kombinasjon av flere hensynssoner som er brukt. Både hensynssone for bevaring av naturmiljø og bevaring av kulturmiljø.

¹ <https://kart.gislink.no/kart/?viewer=kart>

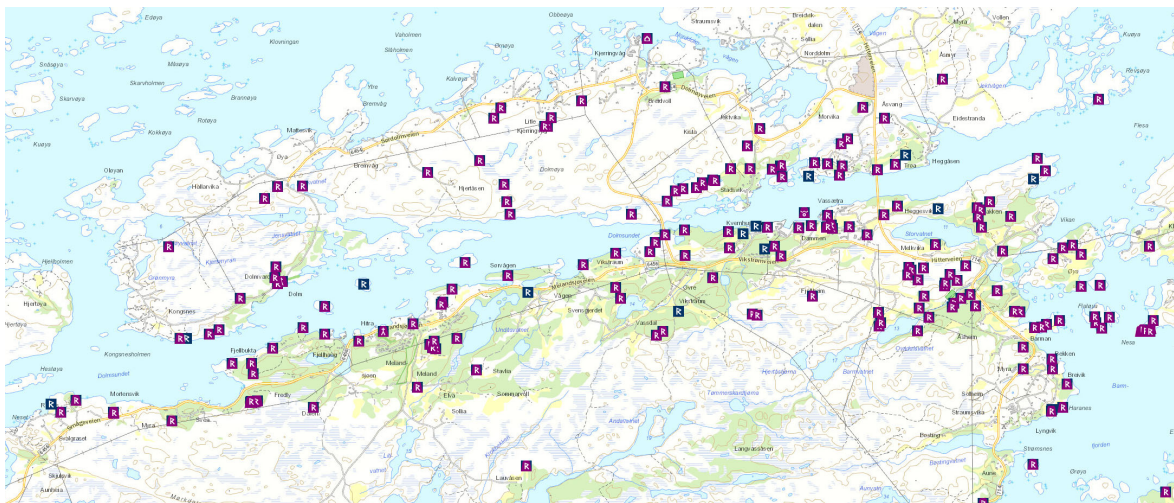

Figur 7 Oversikt over kulturminneregistreringer i Hitra (hvert punkt inneholder informasjon om funn, se [GISlink²](https://kart.gislink.no/))

Dolmsundet

Dolmsundet er et kulturminneområde av nasjonal verdi, og her er enkelte områder avsatt med hensynsone for bevaring av kulturmiljø og enkelte områder avsatt for bevaring av naturmiljø.

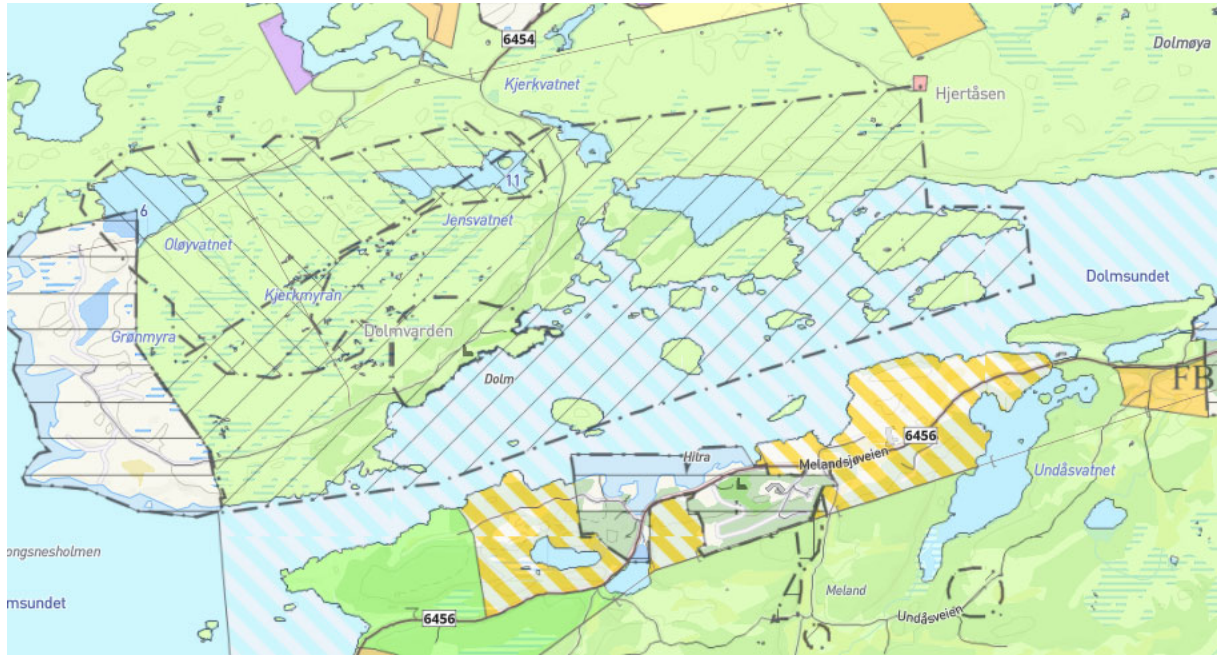
Dolmsundet ligger som en øst-vestgående kanal mellom Dolmøya og «Fastlands»-Hitra. På begge sider av dette sundet finnes store mengder kulturminner. De eldste sporene etter folk stammer fra Fosnatradisjonen, som er Norges eldste bosetning. Det er gjort funn av flintgjenstander i området som er mellom 10 000 og 11 000 år gamle.

Figur 8 Oversikt over registrerte funn i Dolmsundet

² <https://kart.gislink.no/kart/?viewer=kart>

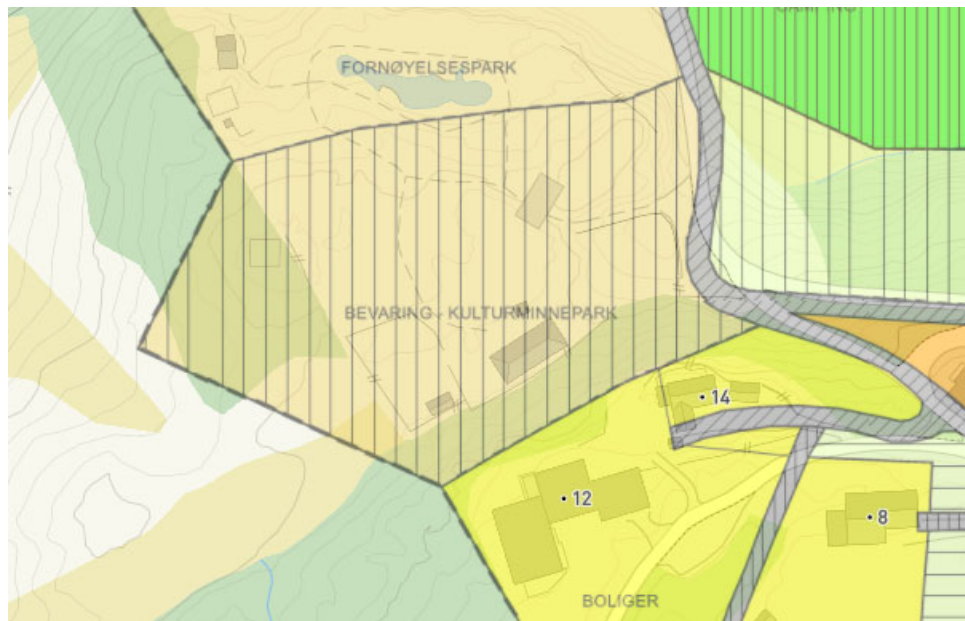
Figur 9 Utsnitt fra KPA i Dolmsundet, skravert området er vernet.

Ved Dolmsundet Hotell ligger en kopi av et langhus fra jernalderen. Langhuset er et autentisk langhus bygget på tuftene til det originale langhuset som sto her i folkevandringstiden på 400-500 tallet.

Figur 10 Bilde fra langhuset på Dolmsundet hotell

(Foto: Stian Vatn)

Figur 11 Utsnitt av reguleringsplan for Dolmsundet hotell hvor det fremgår bevaringsområde for kulturminnepark

Hestneshola

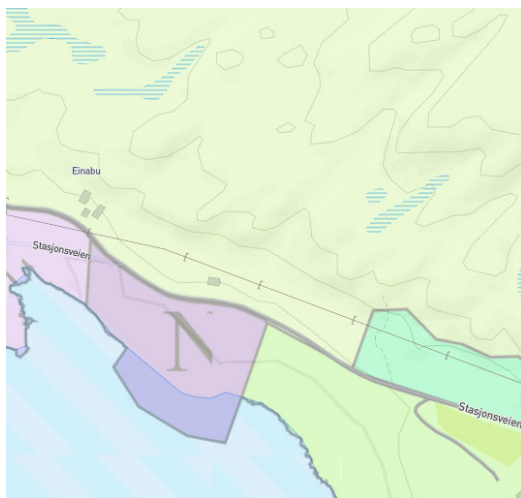
Hulen i Hestnesfjellet på Hitra er 14 meter dyp, med en gjennomgående bredde på tre meter. Selv etter langvarig regnvær er hulen fullstendig tørr innvendig. Disse forhold har gjort at folk sannsynligvis har bodd i hulen året rundt i både yngre steinalder (4000 – 1800 f. Kr.) og eldre jernalder (500 f.Kr.- 500 e.Kr.) Under utgravingen av hulen i 1909, fant arkeologen Theodor Petersen nærmere 3500 knokler av både husdyr og villdyr, deriblant sjeldne rester etter den sagnomsuste og nå utryddete geirfugl. Resultatene fra utgravingen vekket nasjonal interesse da de ble publisert i 1910. med lett tilrettelegging vil området være lett tilgjengelig. Fornyett interesse kan være med på å avsløre og tidfeste en lite belyst epoke i landsdelens historie, overgangen fra yngre steinalderen til jernalderen. Det er derfor foreslått å ha fokus på arbeid med formidling av kunnskap på bakgrunn av Hestneshola i planperioden, og det utarbeides en tverrfaglig plan for hitraskolen «Ta hele kommunen i bruk» hvor Hestneshola blir en del av innholdet og aktivitet i planen.

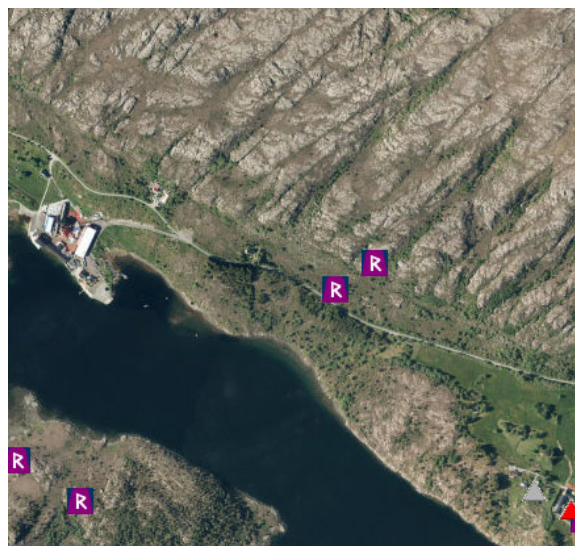
Figur 12 Inngang til Hestneshola (Foto. Amy Lightfoot)

Figur 13 Innerst i hola (Foto. Amy Lightfoot)

Figur 15 Utsnitt av KPA. Hestneshola ligger i LNF-område

Figur 14 Kart som viser plassering av Hestneshola

4.2 Bygningstiljø og bygninger

Fiskevær

Fiskevær er en bosettingsform som fins langs norskekysten fra Vestlandet til Finnmark, og mest utbredt i Nord-Norge fra Lofoten og nordover til Øst-Finnmark. Bosettingsformen er hovedsakelig basert på fangst av sjødyr og fiske, den eldste næringsvegen som kan påvises i Norden. Det påstås at fiskeværet derfor er den bosettingsformen som går lengst tilbake i historien, helt til eldre steinalder.

Fiskeværene er et grunnleggende trekk i norsk kysthistorie. Ordet «vær» kan bety veide- eller fiskested ved havet. En annen teori går ut på at fiskerne/ fangstfolket ble knyttet til hverandre ved høytidelige løfter eller eder, gammelnorsk «varar», for sammen å verge fiskestedet mot angrep utenfra.

Vi har to typer fiskevær, det helårsbosatte fiskeværet med en kombinasjon av jordbruk og fiske, og rorværet, med få fastboende og mange tilreisende fiskere i sesongene. De fleste fiskeværene vi kjenner i dag er en blanding av disse to. Igjennom historien har fiskeværet endret form, med større endringer i yngre steinalder da husdyrhold og jordbruk ble en del av økonomien, og i middelalderen, da tørrfiske ble handelsvare.

Felles for alle fiskevær er at de ligger ved gode, naturlige havner og har nærhet til

fiskeplassene. Båten har hele tiden vært det viktigste redskapet for næringsutøvelse og kontakt med omverdenen, og bebyggelsen i fiskeværene har vært lagt slik at atkomsten til sjøen skulle være så lett som mulig. Et av de mest karakteristiske eksemplene på fiskevær på Hitra, er Kvenværet helt vest på Hitra.

Kvenværet

Her lar vi dette navnet ha sin opprinnelige betydning, nemlig som fellesbenevnelse på de aller vestligste øyene på Hitra. Det gamle navnet på området var Qwarnewer. De største øyene er Helsøya, Gjæssøy, Skårøy, Straumøy, Sæbuøy og Rørøy. Ellers en mengde mindre øyer, holmer og skjær. Utenom de som er nevnt har disse vært bebodd: Hakkbuøy, Kjønøy, Orøy, Nordkalven, Sørkalven, Buholmen, Trættøy, Haukøy, Oløy, Bjørnskarøy, Nordbåra, Joholmen og Postholmen.

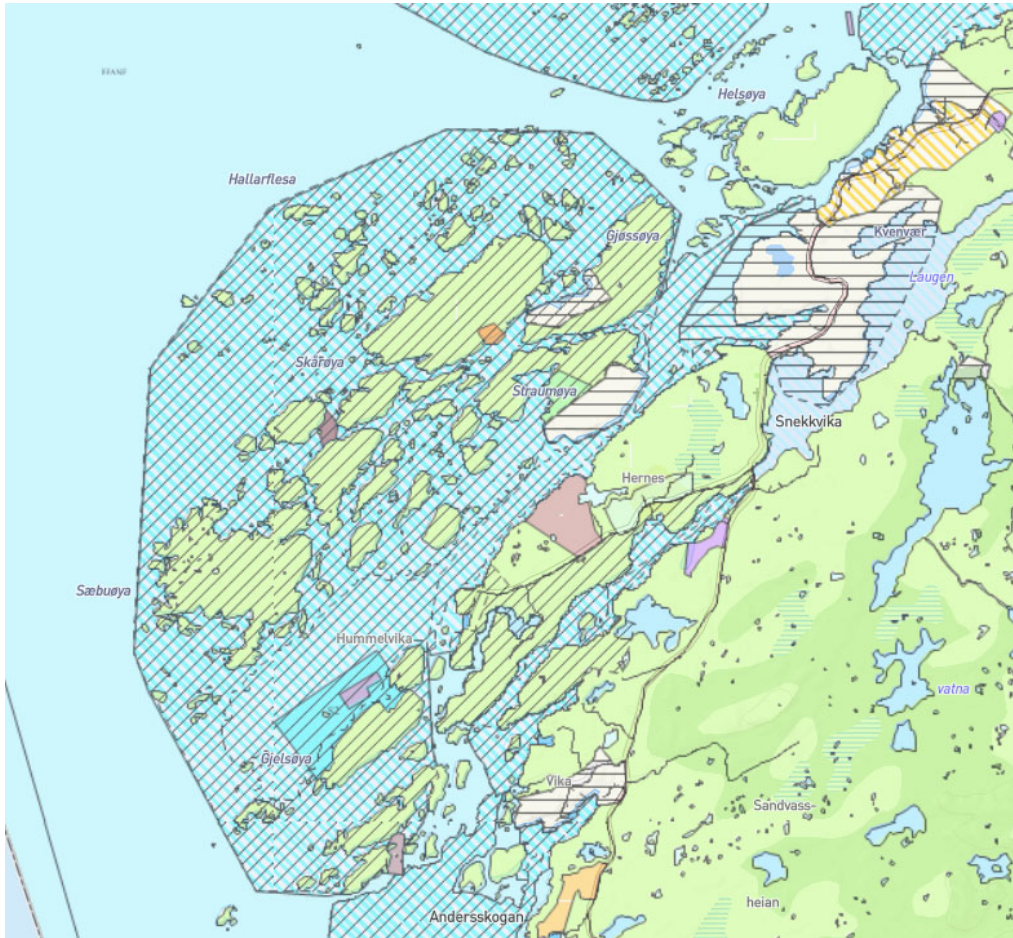
Bebyggelsen har alltid vært spredt, ofte bare en bebygger på hver øy eller holme. Gode havneforhold og kort vei til rike fiskeplasser gjorde at området fikk en tidlig utvikling, fikk kirke og handelssted.

Skårøya

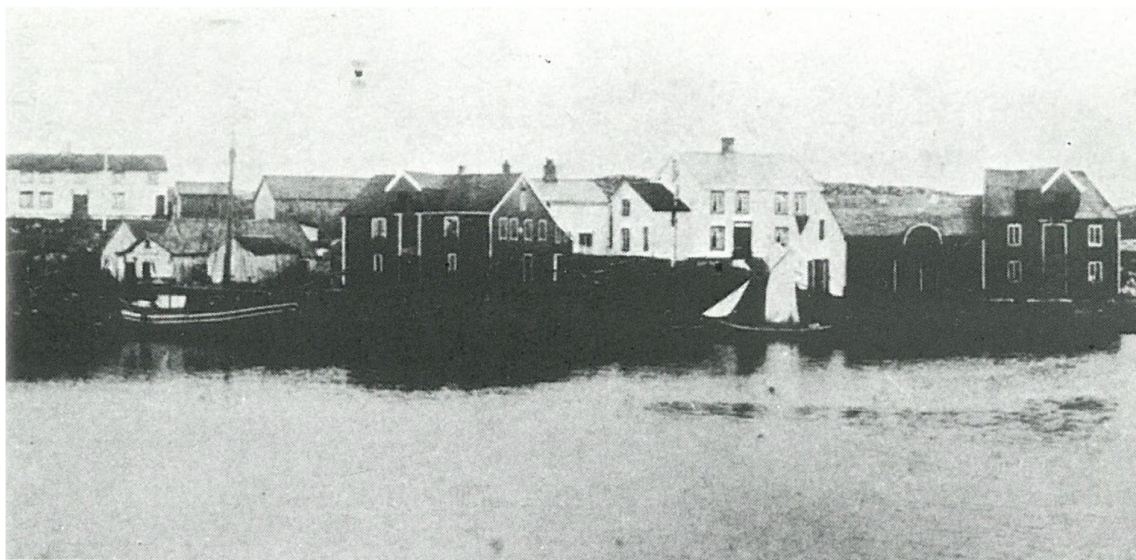
Skårøya var tidligere et aktivt fiskersamfunn sentrert rundt fiskeværet som også bærer navnet Skårøya. På Skårøya finner vi fremdeles rester etter klyngetun. Området har vern i KPA.

Figur 16 Bilde fra Skårøya

Figur 17 Utsnitt fra KPA som viser hensynssone for bevaring av kulturmiljø ved Kvenvær

Figur 18 Stein i Kvenvær ved begynnelsen på 1900

Figur 19 Gjøssøya utenfor Kvenvær

Figur 20 Tegning av Fiskevær ved Hitra av Dreier

Sjøhus og kaianlegg

Sjøhus er i byggeskikksveilederen vår (figur 5) definert som brygger, naust og sjåer. Gamle branntakster fra Hitra viser at alle sjøhus rundt århundreskiftet var bygd av «træverk». Dette kan trolig bety både tømmer og bindingsverk. Absolutt alle sjøhus i branntakstene rundt år 1900 har spontak.

Sveen

I dag er det få av de originale sjøhus og kaianlegg som står igjen, men det finnes noen eksempler. Det å identifisere originale sjøhus og kaianlegg for å ivareta disse er derfor et tiltak som må ha fokus i planperioden. En av sjøhusa som har stor originalitet er ei sjå som ligger på Sveen ved Melandsjø.

Figur 21 Kartutsnitt som viser SEFRAK-registrerte bygg på Sveen

Figur 22 Bilde fra Sveen (Kilde: Digitalt museum)

Figur 23 Kartutsnitt fra KPA som viser formål

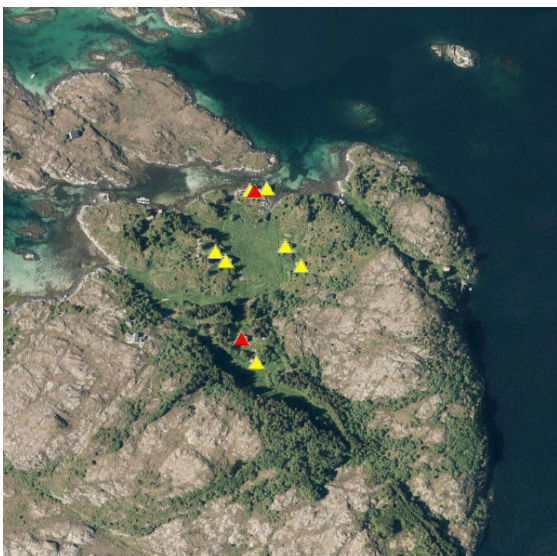
Fiskarbonden

Man hadde gjerne et lite småbruk med ei ku eller to, og i tillegg dreiv man sjøen. Slik var det også på Hitra. Nordpå er ofte denne betegnelsen brukt på kvinnfolka som var heime og stelte. Uansett, denne måten å livberge seg på ga en mangeartet kompetanse.

Du kunne noe om husdyrhold og å dyrke jorda, og du kunne dette med bruk av båt og det å ha redskaper i sjøen. I dag er det få av de gamle gårdsbruka som er ivaretatt.

Hjertøya

Et av områdene som er vernet med hensynssone bevaring kulturmiljø, er et område på Hjertøya vest i Dolmsundet. På Hjertøya er det en samling gårdsbygninger

Figur 24 Kartutsnitt som viser samling av SEFRAK-registrert bebyggelse på Hjertøya

Figur 25 Kartutsnitt i KPA som viser bevaringsområdet med hensynssone på Hjertøya

Gammelstua på Skaget

Gammelstua på Skaget kan være rundt 300 år gammel, trulig et av Hitras eldste trehus. Den er et lite svalgangshus, som var 1600-tallets byggeskikk. Huset kan også ha vært ei røykovnstue, en hustype som gikk av moten på Hitra i første del av 1700-tallet. Huset eies i dag av Stiftelsen Kystmuseet i Sør-Trøndelag. Kystmuseet har restaurert huset utvendig. Stua er oppmålt og i dokumentasjon ser man at stua på Skaget er 6 m lang utvendig, med lengderetning nord/ syd. En sval på 2,5 m, (for oppbevaring av brensel o. l.) på nordre røstvegg kommer i tillegg. Bredden på underetasjen er 4 m. Loftsetasjen derimot er vel 1 m bredere, idet den danner et overheng på østre langsiden av huset. Her oppe ble det dermed rommeligere selv om høyden ved rafta er bare 1 m. Loftsetasjen var oppdelt i 3 beboelige rom som hver hadde et lite vindu. Etasjen under er delt bare i 2 rom, og skilleveggen mellom dem består for det meste av oppmurt gråstein. Fra inngangsdøra

på vestveggen kommer en først inn i forrommet. Det var bare 1,70 m bredt, og var ikke oppholdsrom.

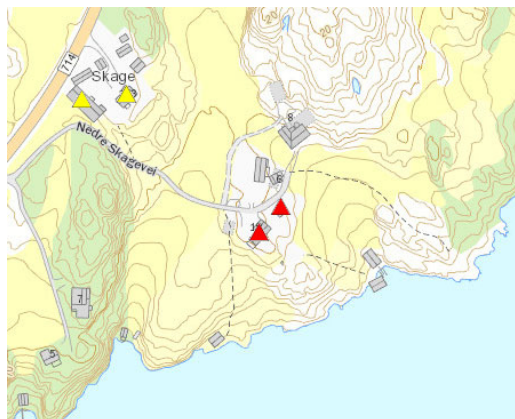
Men langs skilleveggen var det plassert en tørkehylle, jernhylle, som det kunne fyres under, for tørking- av korn. Røyken tok veien gjennom et hull i skilleveggen, inn til grua. Ved siden av tørkehylla var det en trebenk for avkjøling av kornet etter tørkinga. Tilsammen opptok tørkehylla og benken hele lengden av den murte skilleveggen.

Det andre (indre) rommet som hadde gulv av steinheller er på ca. 13 kvm. Men av dette tar grua forholdsvis stor plass. Høyden på rommet er bare 1,80 m. At det var grua som var senteret i huset er uten tvil. Her ble maten tilberedt, utenom at herfra kom den oppvarmingen som kunne gis, også til rommene på loftet.

Alt i alt gir dette bygget, - enda slik det står i dag, - et særdeles interessant innblikk i hvorledes levikårene artet seg- for befolkningen på Hitra for et par hundre år siden.

Figur 26 Bygningsmiljøet på Skaget

Figur 27 Utsnitt av SEFRAK-registrering på Skaget. Området er regulert til fremtidig boligområde

Figur 28 Gammelstua

Gårdene

Hamna gård

Hamn Gård nevnes første gang i 1625 og lå under Hollagodset i Hemne som den gang tilhørte familien Bjelke på Austråt. Fra 1665 er Storfosen Gods oppført som eier av Hamn og gården ble drevet av en leilendingsbonde (forpakter). I tillegg var det også minst en husmannsplass. Olsvik hørte også med til Hamn pluss at Storfosen Gods eide flere gårder på Innhitra.

Hamn og Hitra for øvrig er nok best kjent ut i den store verden for sin hjortejakt. Mye tyder på at det fantes hjort på Hitra allerede i steinalderen.

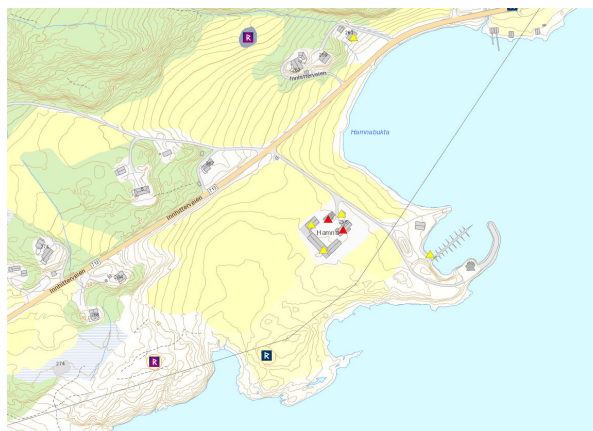
De første skriftlige beretninger om hjorten på Hitra kommer fra 1500-tallet. Mest sagnomsust er jo beretningene om britene eller engelskmennene som jaktet over hele Hitra fra 1840-tallet og utover.

På 1860-tallet var Hitras hjortestamme fredet og det ble ikke åpnet for jakt før i 1871.

I påvente av at hjortejakten skulle åpnes ble de første jaktkontraktene med utenlandske jegere allerede skrevet i 1868 – tre år før fredningen opphørte. Den første utlending

eller engelskmann som i 1871 kom til Hamn var John Siddall Wood fra England.

I tillegg til hjortejakt leide også tilreisende fiskerettigheter i de tallrike små fiskevann og strømmer. Fuglejakt hørte også med. Ut over gården på Hamna, var også Balsnesaunet og Straum viktige gårder for hjortejakt.

Figur 29 Utsnitt som viser SEFRAK-registrerte bygg på Hamna gård. Området er i dag regulert til LNF-område i KPA

Figur 30 Hamna gård (Foto: hamnagaard.no)

Dolm prestegård

Det har vært gårdsdrift på Dolm gjennom flere hundre år før det ble prestegård. I erkebiskop Aslak Bolts jordebok (eiendomsregister) fra 1432-33 blir gården kalt *Sundulm*, altså Sørholm. Det var erkebiskopen i Nidaros som eide gården, og det hadde han også gjort i høgmiddelalderen (1200-tallet). Men ennå i 1430-åra bodde det ikke noen prest på Dolm. Soknepresten bodde på gården Amundarås, dagens Undås. Heile prestegjeldet ble kalt Amundarås, og i jordeboka har erkebiskopen sikra seg at når han var på visitas i prestegjeldet, skulle han ha rett til å overnatte i fem netter på prestegården Amundarås. I 1533 fikk landets siste erkebiskop Olav Engelbregtsson laga ei ny jordebok. Fortsatt ble prestegjeldet av gammel vane kalt Amundarås, sjøl om kirkestedet nå var flytta fra Undås til Dolm, men her nevnes ikke Dolm opp blant alle gårdene som erkebiskopen krevde leieinntekter av. Hvorfor ikke? Fordi Dolm nå var blitt prestegård, med Undås som underbruk. Dermed kan vi være rimelig sikre på at Dolm fram til brannen i 1963 hadde vært prestegård i mer enn 450 år.

I dag er det MiST avd Kystmuseet som gjennom langtidsavtale med Opplysningsvesenets Fond (OVF) forvalter innmarka, bygningene og en del av utmarka på Dolm prestegård. Museet har lagt gården inn som en fast del av sin virksomhet, og etter et omfattende planverk og gjennom godt samarbeid med Hitra kommune, kirkemyndighetene, frivillige organisasjoner og næringsaktører inngår i dag de gjenværende bygningene, prestegårdshagen og kulturlandskapet på Dolm i et variert formidlings- og utviklingsprogram for å styrke kunnskapen og interessen for kulturvern og kulturminnevern i hele regionen.

Kystmuseet har utviklet en egen forvaltningsplan for Dolm; «*Dolm – kirkested, prestegård og kulturminne*» for perioden 2020-2025.

Figur 31 Bilde av Dolm prestegård før brannen i 1963.

Handelssteder

Lokalt har handel foregått i byene som markedshandel, torghandel, under åpen himmel eller fra basarer. På landsbygda har det blitt holdt martnad til bestemte årstider på sentrale steder. Noen av disse sentrale stedene har vist seg å være bedre egnet til å drive handel enn andre, og handelssteder vokste etter hvert frem langs kysten av Norge. Enkelte av disse handelsstedene har etterlatt seg større spor enn andre.

Valan handelssted

Like sørøst for Dolmøya ligger et nedlagt handelssted fra midten av 1600-tallet. Stedet heter Valan, og det var her Jørgen Clausen Parelius i 1701 etablerte seg som handelsmann. Senere ble virksomheten flyttet til Hopsjøen og handelen på Valan avviklet. På slutten av 1600-tallet fantes det 26 handelssteder i Fosen fogderi, de fleste på Hitra og Frøya

Valan består egentlig av to holmer; Nordvalen og Sørvalen, og ligger like sørøst for Dolmøya. Nordsiden av Dolmøya vender mot Frøyfjorden, og slik sett har Dolmøya på mange måter vært et knutepunkt mellom de ytterste øyene vest i havet og fastlandet i Midt-Norge. Dette kan kanskje forklare noe av årsaken til den store konsentrasjonen av handelssteder i dette området.

Valan ligger ikke vendt mot Dolmsundet, men godt skjermet mellom holmer og skjær med innseiling fra øst gjennom to smale sund. Området mellom Sørvalen og Nordvalen utgjør en svært godt skjermet, men nokså grunn havn kalt nettopp det, Hamna, og fra den fører igjen et smalt sund inn til en større vik kalt Jektvågen.

I havnebassenget fant marinarkeologer store fragment av keramikkfat, trønderkeramikk, engelske drikkekrus, kritt Piper fra både Holland og England, fajanse fra byen Delft i Holland og løkflasker, stabelflasker samt drikkeglass med dekor, både påmalt og sandblåst inn i glasset for å nevne noen.

På land ble det gjort funn av flere tufter, og på Sørvalen fant man rester etter 7 mulige hus samt rester etter et sjøhus på berget nedenfor husene.

Også på land ble det funnet fragmenterte gjenstander av keramikk, steingods, vindusglass og forholdsvis store mengder keramisk materiale.

Funnene forteller også om importerte gjenstander og dermed om lokalt og internasjonalt kontaktnett hos de som har livnært seg her ved kysten av Midt-Norge på denne tiden.

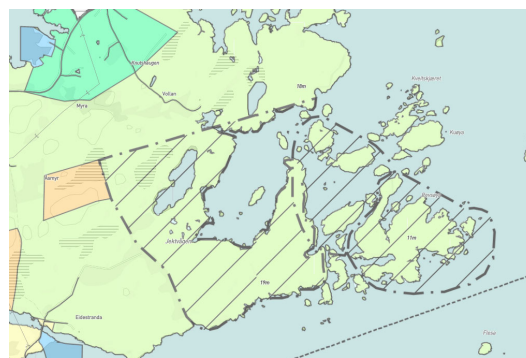
Valan eksisterte som handelssted i drøye 100 år.

Figur 32 Kart over handelsvirksomhet på Hitra og Frøya 1700-tallet (Illust. ved L. Strøm)

Figur 33 Oversiktskart over Valan med området rundt. Registrerte tufter og båtstøer er merket (Tegning ved K.Sognes)

Figur 34 Utsnitt av området med hensynssone for bevaring kulturmiljø i KPA

Rørøya

Rørøya i Kvenværet er et av de eldste handelsstedene på Hitra. Det ligger på sørvestsiden av øya ved sundet mot Sæbuøya. Stedet fikk sin første «utliggerborger» rundt år 1646, og siden ble det drevet med handel til rundt siste århundreskiftet.

Rørøya ble også skysstasjon. Herfra kunne en få skyss til Værøya på Sørhitra og til Rosvoll på Smøla. Hopsjø sørget for skyss hit. Stedet har ofte skiftet eiere. Sine velmakts dager hadde Rørøya visstnok rundt år 1800, da Seehuusfamilien eide stedet. De drev også med eget handelsfartøy, som ved kapring på Stadthavet i krigsårene 1807-08 ble tømt for hele lasten av handelsvarer, og 2 mann herfra satt i fengsel. Det gikk hardt ut over velmakten til handelsstedet. På det meste hadde eiendommen 8 bygninger: Våningshuset, brygge med butikkrom, borgstue, bakeri, 2 båtnaust, fjøs og sommerfjøs.

Det som har stor kulturhistorisk betydning er at både våningshuset og brygga står i dag, er velholdt og i bra opprinnelig form. Det er sørget for grunnriss av begge bygningene. Det antas vi her har av de eldste og minst forandrede trebygningene på Hitra.

Figur 35 Kartutsnitt som viser SEFRAK-bygg på Rørøya

Figur 36 Området ligger inne i hensynssone for kulturmiljø

Figur 37 Bygningsmiljø på Rørøya i 1963

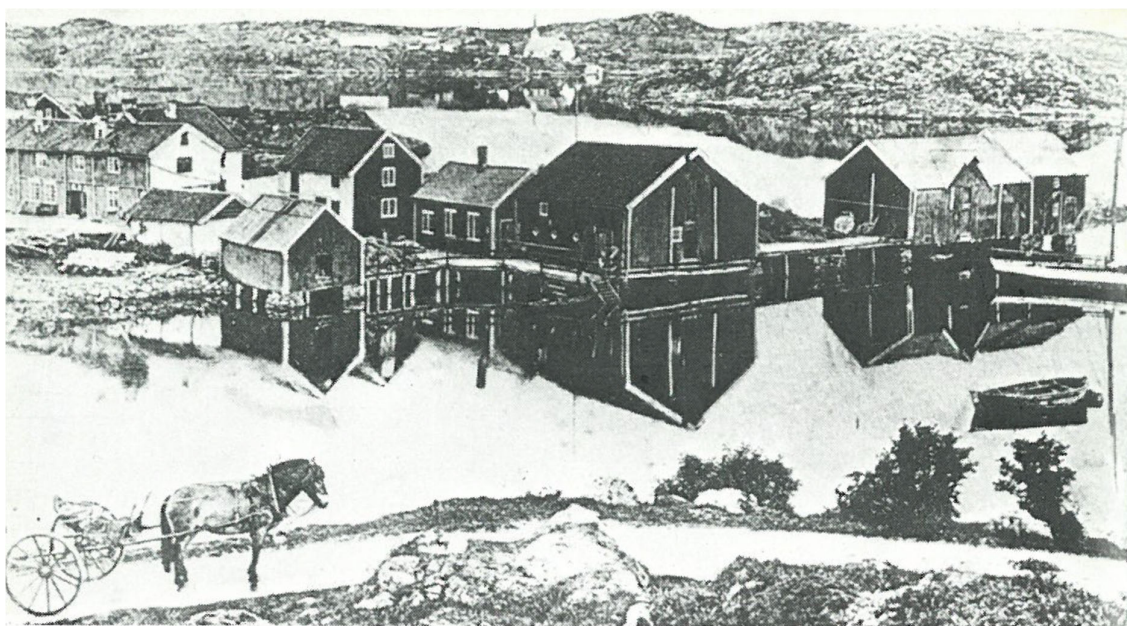
Hopsjø

Hopsjø er det mest kjente av de gamle handelsstedene på Hitra. Her har det vært drevet handel i 240 år, helt frem til 1953.

I sine velmaktsdager var Hopsjø et stort handelshus, med vidstrakt handel både på inn- og utland, med egne skip. Det var tingsted, og trafikksenter både landverts og sjøverts, et av de første og viktigste dampskipsanløp. På høyden sent på 1800-tallet bestod stedet av 41 eiendommer og fire kirker med jordgods, deriblant Fillan og Dolm kirke. Grunnlaget for rikdommen var to fiskevær, det ene var det største været sør for

Lofoten; Titran. Handelsstedet var lenge det aller største på trøndelagskysten, med skjenkestue, gjestgiveri og skysstasjon og var sentral i jektefarten med transport av tørrfisk og klippfisk til Bergen.

Den som først og fremst gjorde handelsstedet mektig og kjent var Nils Rosing Parelius (1753–1799). Under han ekspanderte handelsstedet kraftig og etablerte internasjonale forbindelser med frakt i egne båter av fiskeprodukter til Frankrike og Spania og hentet manufaktur, brennevin og vin, salt, sukker, tobakk og frukt i retur.

Figur 38 Hopsjø i 1905

Hovedbygningen på gården ble påbegynt bygd i år 1730 eller like etter. Den har vært utvidet og ominnredet flere ganger. Enda kan en her se butikkbygningen som antas å være fra 1790-årene. Bryggene er sannsynligvis fra samme tid. En annen stor brygge som sto her ser en steinkarene igjen av. Stabburet som var i 2 fulle etasjer er borte, og også vedbua som sto på steinkar bortover vågen vest for hovedbygningen.

Det var enda en stuebygning til her. Den sto straks sørvest for hovedbygningen og i samme lengderetning som den. Denne

stuebygningen hadde årstallet 1770 over inngangsdøra, og antas å være bygd da. Den var 20 m lang, 5,4 m bred og 3,40 m høy. Her var det stuehus, muligens bakeri, gang og pakkbod, kjøkken, stue og kammers. Bygningen ble senere ombygd til borgstue. På Hopsjø må det også ha vært drevet et stort gardsbruk. Det står svære steinmurer (grunnmur) igjen etter det gamle fjøset som var på bruk enda etter århundreskiftet. Det var da ca. 30 m langt, men det er grunnmur som viser at det må ha vært større. Den gamle fjøsbygningen hadde i østre enden en hestevandring for tresking av korn.

Det har også vært anlegg med utstyr både for trandamping og for produksjon av sildolje og sildemel. I tillegg ble det ved slutten av første verdenskrig bygd opp et svært anlegg av en hermetikkfabrikk.

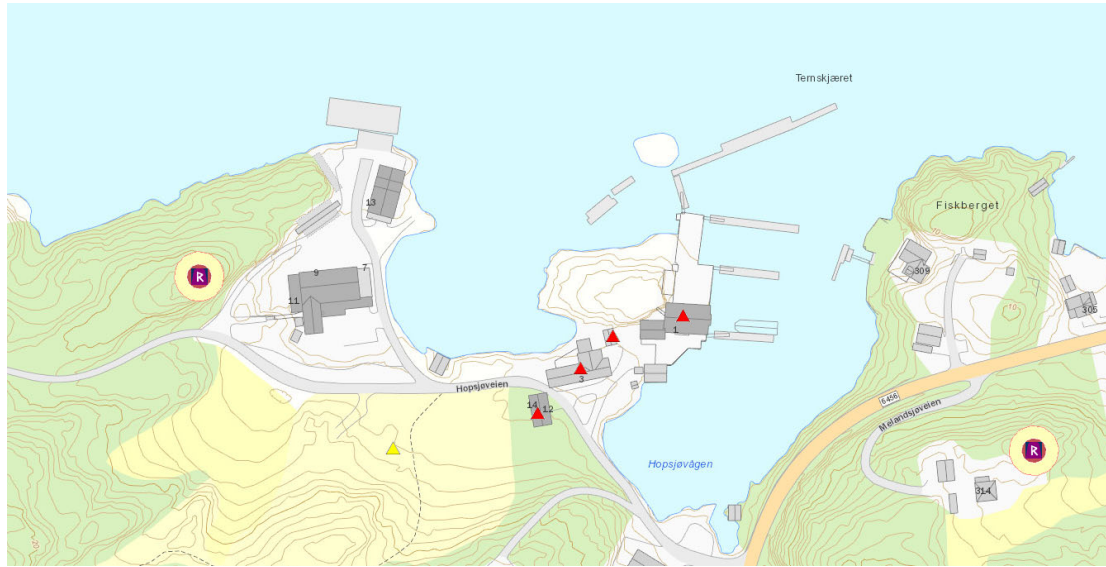
Barmfjordsbruket og Margrethe av Hopsjøen, samt Aukas båtmotorsamling, Kramboden og Hvalfangstutstillingen som viktige elementer.

I tillegg til bygningsmassen har også Hopsjø Kyst og Kultursenter båtene Buabruket og

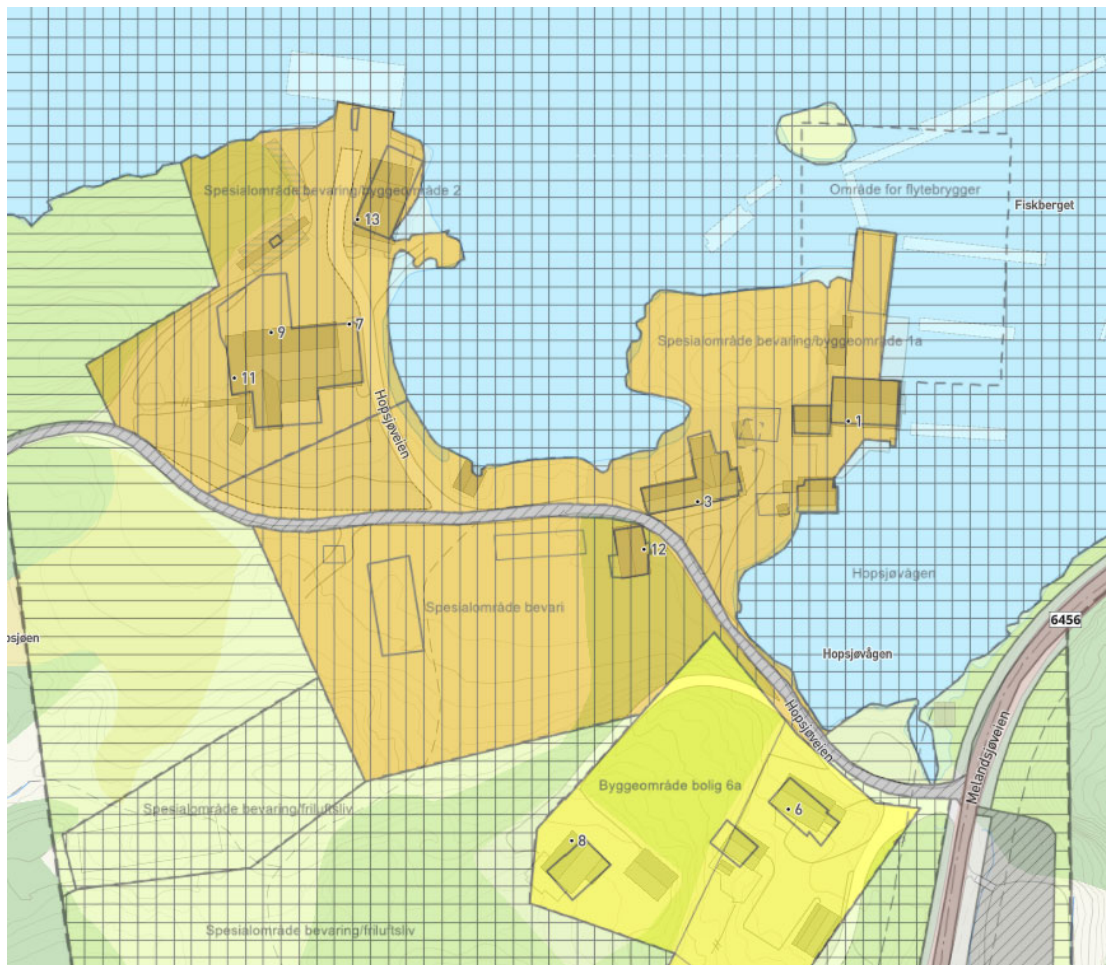

Figur 39 Det øverste bildet viser Hopsjøen i dag. Det nederste bildet viser Hopsjøen for 100 år siden

Figur 40 Kartutsnitt som viser SEFRAK-registrerte bygg på Hopsjøen

Figur 41 Utsnitt av reguleringsplan for Hopsjøen som viser bevaringsområdene

Aunøya

Aunøyas historie tar til for ca. 230 år siden, da Erik Stensen fra Jøssenøya begynte å rydde land her noen få år før han døde i 1750. Siden Aunøya ble ryddet og bebyggt, har øyas historie vært variert. Det var Daniel Eriksen Strøm som innså at Aunøya la godt til for handel med skipstrafikken på leia. Han begynte handelen i 1766.

Øya hadde god havn for seilskipene til å ankre opp i for kuling og storm. En og annen liggedag ble det også for vindstille. Aunøya ble et livlig handelssted, og viden kjent. All skipstrafikk nord og sør etter kysten passerte her. Særlig var Lofot- og Finnmarksfarere hyppige gjester. Stedet fikk brennevinshandel og skjenkestue. Aunøya ble også tingsted for Hemne tinglag i denne tiden, så her møttes mye folk. Hans Nilsen Hauge var også innom øya engang i 1803, på vei til Gjæslingan i Vikna.

Aunøya hadde sin storhetstid rundt år 1800. Herskapet hadde både huslærer og et tallrikt tjenerskap, så det ble mange fastboende.

Kaperkaptein Paul Andreas Kaald, født i Trondheim, holdt bryllupet sitt her sommeren

1812, like etter at han var sluppet ut fra fengsel i England. Han ble senere handelsmann i Hestvika og bodde på Sætra. Under bryllupet laget han en pennetegning av Aunøya (figur 32). Tegningen gir et godt inntrykk av hvordan handelsstedet så ut i sin velmaktstid. Sammen med en branntakst holdt på Aunøya i 1836 gir legningen gode opplysninger om bebyggelsen.

Etter branntaksten besto den i alt av 14 bygninger. Fra 1835 og til i dag har eiendommen skiftet eiere et 20-talls ganger.

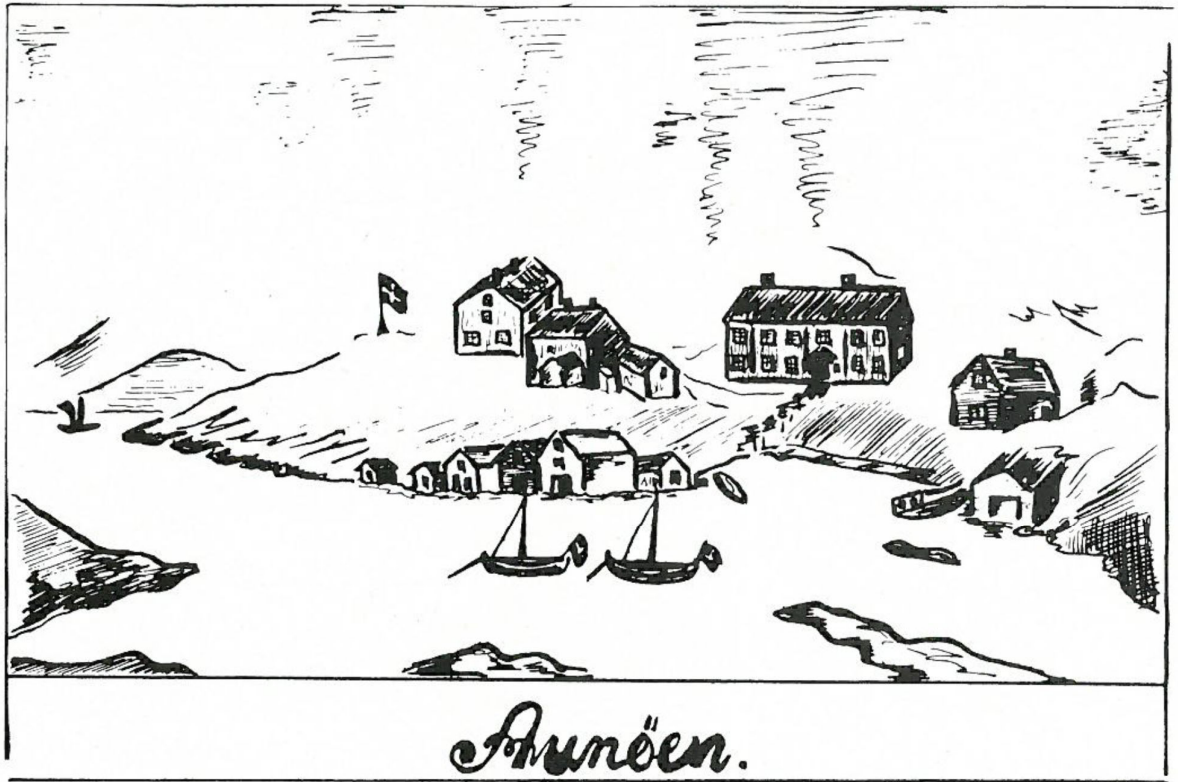
Handelen gikk det tilbake med etter at dampskipene tok over. De var ikke så avhengig av å måtte stikke seg unna for været. Handelen tok det slutt med i 1898. Etterpå har eierne med vekslende hell drevet som jordbrukere. Fra 1962 til 1968 var det et beitelag-, andelslag, med oppsittere fra Sandstad sogn som eide og disponerte øya.

Hitra kommune kjøpte Aunøya i 1971, og med tilskudd fra staten har øya nå status som statlig sikra friluftsområde.

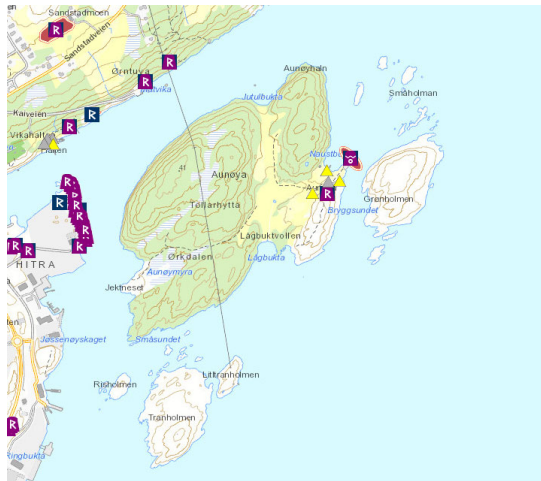

Figur 42 Aunøya vises oppe til høyre på bildet

Figur 43 Skisse etter tegning av Aunøya i 1812

Figur 44 Kartutsnitt som viser registreringer på Aunøya

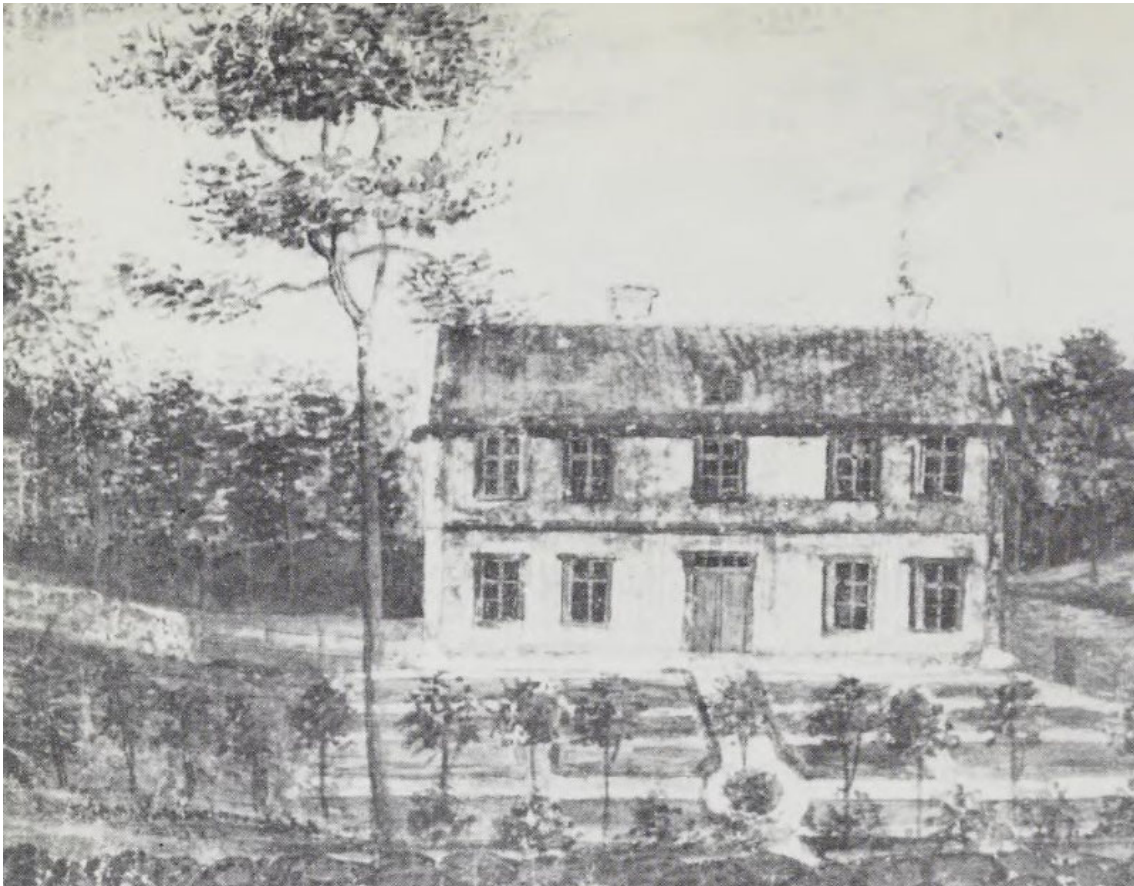
Figur 45 Området er i dag statlig sikret friluftsområde

Margrethes minde

Jakt- og lystresidensen Margrethes Minde ble bygd i 1780-årene av familien Parelius som eide Handelsstedet Hopsjø. Stedet ble anlagt med en hage i fransk nyrenessansestil, og innenfor murene ser du restene etter den en gang så praktfulle hagen. Stedet var tidligere ei seter under gården Hopsjøen. Det ble bygd to ringmurer rundt området og det er bygd en smuglerkjeller like utenfor. Det sies at det var fanger fra tukthuset i Trondheim som bygde murene.

Den opprinnelige hovedbygning ble senere flyttet til garden Øvre Meland hvor den står nå. Den gamle blomster- og frukthaven er borte, og man ser ingen spor av de gamle hagegangene. Men enkelte svære gamle lauvtrær vitner fremdeles om gammel hagekultur, og man kan se restene av en gammel allé utenfor muren. I dag gir det hele et parkmessig inntrykk. I dag er området ivaretatt som statlig sikret friluftsområde.

Figur 46 Margrethes Minde. Akvarell av Dalager 1819

4.3 Kirker og kirkegårder

Dolm

Det er dette navnet som rammer mest av historie på Hitra. Først og fremst tenker en da kanskje på Dolm Kirke, den gamle massive steinkirken fra middelalderen. At Dolm har en langt eldre historie viser det at bare en halv km fra kirken finnes to av Hitras fornminner.

Figur 47 Området er sikret i KPA med hensynssone for kulturmiljø

Det er to gravrøyser (rundrøyser) som i den topografiskarkeologiske registreringen har fått en spesiell anmerkning om å bli bevart for

ettertiden pga. flott beliggenhet og pen form. Både oldtid, middelalder og nåtid møtes på Dolm. Her står det mange svære lauvtrær, ask og alm.

Figur 48 Kartutsnitt som viser registreringer på Dolm

Figur 49 Dolm før siste brann

Dolm kirke er fra sein middelalder, og erstatta ei eldre kirke på Undås, på sørsida av Dolmsundet. Kanskje var Undås og seinere Dolm kirke i katolsk tid viet til den irske helgenen St. Colbanus. Dolm kirke var fleire hundre år hovedkirka i det store Hitra prestegjeld, som strakte seg fra Froan til fjella mot Orkdalen. Hemne ble skilt ut fra Hitra

Figur 50 Koret i Dolm kirke før siste brannen

prestegjeld i 1765 og Frøya i 1877. Dolm kirke har flere ganger vært utsatt for ødeleggelse forårsaket av lyn og storm. Siste gangen var natten til 3. februar 1920 da den ble brannherjet etter lynnedslag og ødeleggelsene ble så fullstendige at bare murene sto gapende igjen.

Etterpå ble det foretatt endel reparasjoner, finansiert med både private og offentlige tilskudd. Murkronen ble utbedret og tak lagt på, men tårnet ble ikke gjenreist. Arkitektonisk skilte visstnok denne kirken seg ut blant våre middelalderkirker idet golvet i koret opprinnelig lå lavere enn i kirkeskipet. Inngang i korveggen viser dette den dag i dag. Grove steiner som stikker ut av kirkeveggen i hjørnene mot nord, viser at det må ha vært planer om å fortsette bygginga med en utvidelse, muligens for et klosteranlegg. Kirken er fredet.

Figur 51 Dolm kirke i dag (Foto. Hitra-Frøya)

Fillan kirke

Den første kirka i Fillan var delvis bygd av materialer fra kirka på Hestøya, påbygd med et lafta kor i aust og kanskje forlenga litt også mot vest. Denne kirka fikk navnet «Vår Frelsers kirke». Den ble stående i litt over ett hundre år. I 1789 sto dagens Fillan kirke ferdig, bygd av den kjente kirkebyggeren Fredrik Bertelsen Kinn fra Tingvoll på Nordmøre. Sammen med sju erfarne kirkebyggere fra heimtraktene sine satte han

opp korskirka i Fillan på fire måneder. Tømmeret til kirka var henta fra Kjerktømmeråsen oppunder Eldsfjellet og fra Kjerktømmerkråa vestom Steinfjellet. Fillan kirke er den eneste av Fredrik Bertelsen sine kirkebygg som fortsatt står i sin opprinnelige form.

Figur 52 Kartutsnitt som viser Fillan kirke

Figur 53 Fillan kirke i dag

Kirka på Undås

Kanskje så tidlig som på 1000-tallet ble det bygd ei kirke på gården Amundarås – seinere kalt Omdås eller Undås. Dette var den første kirka på Hitra, antakelig ei lita stavkirke. Like ved kirka lå kirkegården, og fortsatt eksisterer navnet Kjerkgårdsekra på Undås. Kirka på Undås var i bruk til Dolm kirke overtok i seinmiddelalderen.

Kirka på Hestøya

På den vesle øya Hestøya like ved gården Ulvan på Ulvøya sto det ei stavkirke. Trulig var den bygd på 1200-tallet, kanskje i forbindelse med at erkebiskopen i Nidaros plasserte en av sine embetsmenn på Ulvan og hadde knarren sin (handelskipet) i Knarrlagssundet. Gravstedet for de som sokna til Ulvkirka, lå på

gården Ulvan. I 1686 ble kirkestedet flytta til Fillan.

Forsnes kapell

På øya Hakkbuan i Kvennværet lå det fra middelalderen av ei værkirke for fiskerne som søkte hit i fiskerisesongen og for de fastboende i området. Denne kirka brant ned etter et lynnedslag i 1756. I 1763 sto ei ny tømmerkirke på Hakkbuan. I 1909 var den nye Kvenvær kirke på Stein ferdig, og kirka på Hakkbuan kom mer ut av bruk. Etter få år kom det opp forslag om å flytte den gamle kirka fra Hakkbuan til Forsnes, men først i 1935 ble flyttinga gjennomført. Kirka står i dag slik den var da den sto ute i øyene, og utenom Dolm er dette i dag den eldste kirka på Hitra.

Rørøy kirkegård

På de fleste steder ute i de ytterste øyene har folket hatt vansker med høvelig plass til kirkegård. Jordlaget er som oftest for grunt.

Vansker har det vært her ute også. Kirkegården på Rørøya ble anlagt rundt år 1800 og ble brukt som kirkegård for hele Kvenvær sogn fram til 1896. En ny ble da anlagt på Straumøy, men oppsitterne i nærheten fortsatte å bruke kirkegården på Rørøya, og utvidet den 2 ganger. I 1935 ble den gamle delen tatt i bruk igjen som sognekirkegård og var i bruk som sådan til

1953 da kirkegården på Eidsmyra ved Hernes ble anlagt.

Rørøy kirkegård ligger på sydøstsiden av øya, helt nede ved sjøen, lunt skrånende mot øst i bunnen av en liten vik. Den brukes fremdeles som gravplass av folket her ute i øyene og holdes frivillig i hevd av dem. Området ligger i hensynssone for kulturmiljø. Det bør i planperioden påbegynnes et arbeid opp mot kirkegårdene. Bruken av kirkegårdene er viktig for forståelse av livet ved kysten.

Figur 54 Bilde fra Rørøy kirkegård

4.4 Installasjoner og anlegg

Kulturminner knyttet til landverts ferdsel (ikke uttømmende liste)

Omlagte og nedlagte veier

Da det offentlige kom med i veibygging-a rundt år 1840 ble den første veien på Hitra bygd fra Havn om Fillfjorden og til Hopsjø.

Anlegget var ferdig i 1849 og ble kalt Postveien. Nå er denne veien omlagt på flere steder, og den gamle veilinjene fra Havn på vestsiden av Terningvatnet, Stiksdalsvatnet og Sætervatnet og helt til Fillan, en strekning på 13-14 km er forlatt og går etter en helt annen linje i dag. Dessuten er veien omlagt på disse stedene:

- Eidskleiva. På nordsiden av Eidsvatnet, ca. 1,5 km. vest for veikrysset ved meieriet i Fillan. Hadde ord på seg for å være det vanskeligste partiet på veien Havn - Hopsjø, med 2 bratte kneiker i oppstigningen østfra.
- Barman - Kvernhusvik. Veien gikk tidligere om Ovadal, og det er en veistrekning på ca. 2,5 km som er omlagt.
- Vågen - Melandsjø. Veien gikk før på sydøstsiden av Undåsvatnet, forbi det aller første kirkestedet på Hitra, Undås.
- Veien fra Straum til Barmanfjorden går også delvis etter en ny linje, strekningen gjennom Fauslandsdalen er nedlagt, og veien følger nå nordvestsiden av Voldvatnet fram til Volden.

Av helt nedlagte tidligere veier har vi disse:

Poststien fra Hamna på Innhitra, via Straum til Hopsjøen. Den ble oppretta i forbindelse med at «Hiteren Postaabneri» kom i gang på Hopsjøen i 1838. Postruta gikk til Hemne, over Trondheimsleia til Hamna og ble båret av en postmann over Hitra til Hopsjøen.

Postveien over Hitra ble bygd i 1840-åra og var ferdig i 1850. «Gammelveien» fra Lakselva til Akset på Innhitra er den eneste gjenværende strekningen av Postveien i sin opprinnelige trasé.

Mastadveien fra Skottsgrinnan på Mastad til Sørbotn. Dette var forbindelsen mellom øst og vest på Fjellværsøya før veien langs Knarrlagssundet ble bygd.

Smørveien også kalt Tørveien går mellom Gammelsætra og Øren og Vågan på Fjellværsøya. Navnet skriver seg fra at folk på Fjellvær brukte veien når de skulle inn på myrene og ta torv og folk på Øren skulle til Fjellvær og levere smør.

Skreddarøystien går fra Dolm prestegård rundt Bonåkeråvågen og langsetter Skreddarøya fram til hustuftene som står etter bebyggelsen der. Stien er i dag merka og rydda som tursti fra Dolm.

Kulturminner knyttet til sjøverts ferdsel (ikke uttømmende liste)

Varder

Rundt om Hitra er det reist mange seilmerker for de sjøfarende. Vi skal her nevne litt om de steinvardene som er bygd opp av Statens Merkevesen. Det er i alt 20 stk. av dem i dag. Når de første ble bygd er det vanskelig å fastslå. Men etter et kart som er rettet til 1890 eksisterte det bare 7 stk. da, og dem skal vi nevne i geografisk rekkefølge:

- Sandholmen ved Fjellvær.
- Edøya i Frøyfjorden.
- Tareskjæret ved Værøya.
- Tennekjæret ved Laksåvika.
- Tranholmen ved Aunøya.
- Skarvskjæret ved Aunøya.
- Galten ved Sætra, Hestvika. (Varden på Galten sto ihvertfall i 1880. Grunneierne på Vedøya fikk da 4 kr. for den steinen som gikk med i den.)

Børøholmen fyr

I 100 år har Børøholmen fyr vist vei i mørket for de sjøfarende. Fra sjøen var den også i dagslys et kjent trekk på østsiden av Hitra. Fyret var ferdigbygd i 1873. Det rakk å «bivåne» mange typer av århundredets fartøyer, fra seilskutetid og fram til at Westamaranbåtene kom i 1973. Fyrtårnet ble da solgt for riving. Børøholmen fyr viste farbar seilingslei i 3 retninger. Den viste bl.a. siste etappe i veten inn til Trondheimsleia for den

storskipstrafikken som hadde tatt inn fra sin utenskjærseilas ute ved Halten.

Lysvidden for det hvite lyset var 11,5 n. mil (vel 21 km), - «i mørk natt med klar luft». Fyrtårnet rakk nesten 15 m til værs. Sokkelen var av betong, resten av bygningen var av trekonstruksjon og var innredet og brukt til

bolig for fyrvokterfamilien. Først rundt 1950 ble det bygd et bolighus i tillegg ved fyret, samtidig som det ble ansatt større betjening. Dette bolighuset ble flyttet helt og står nå i Springervika i Bjønnavågen.

Av fyrtårnet står bare betongsokkelen igjen.

Figur 55 Bilde av Børøholmen fyr

Terningen fyr

Terningen fyrstasjon er et leifyr som ligger i Trondheimsleia på øya Terningen mellom fastlandet og Hitra ved innløpet til Hemnefjorden. Fyret ligger akkurat midtveis mellom Kristiansund og Trondheim, og 4 km fra hurtigbåtterminalen på Jøsnøya. Terningen fyr ble opprettet i 1833 som det 5. første statlige fyret i Norge. Opprinnelig sto fyret på toppen av øya, men ble i 1923 flyttet ned til nåværende plassering. Fyret ble automatisert og avbemannet i 1991. I 2001 inngikk Hitra kommune leieavtale med Kystverket på hele øya bortsett fra fyret og maskinhuset. Området er i dag regulert til LNF-område i kommuneplanens arealdel.

Figur 56 Terningen fyr i dag

Storstraumen

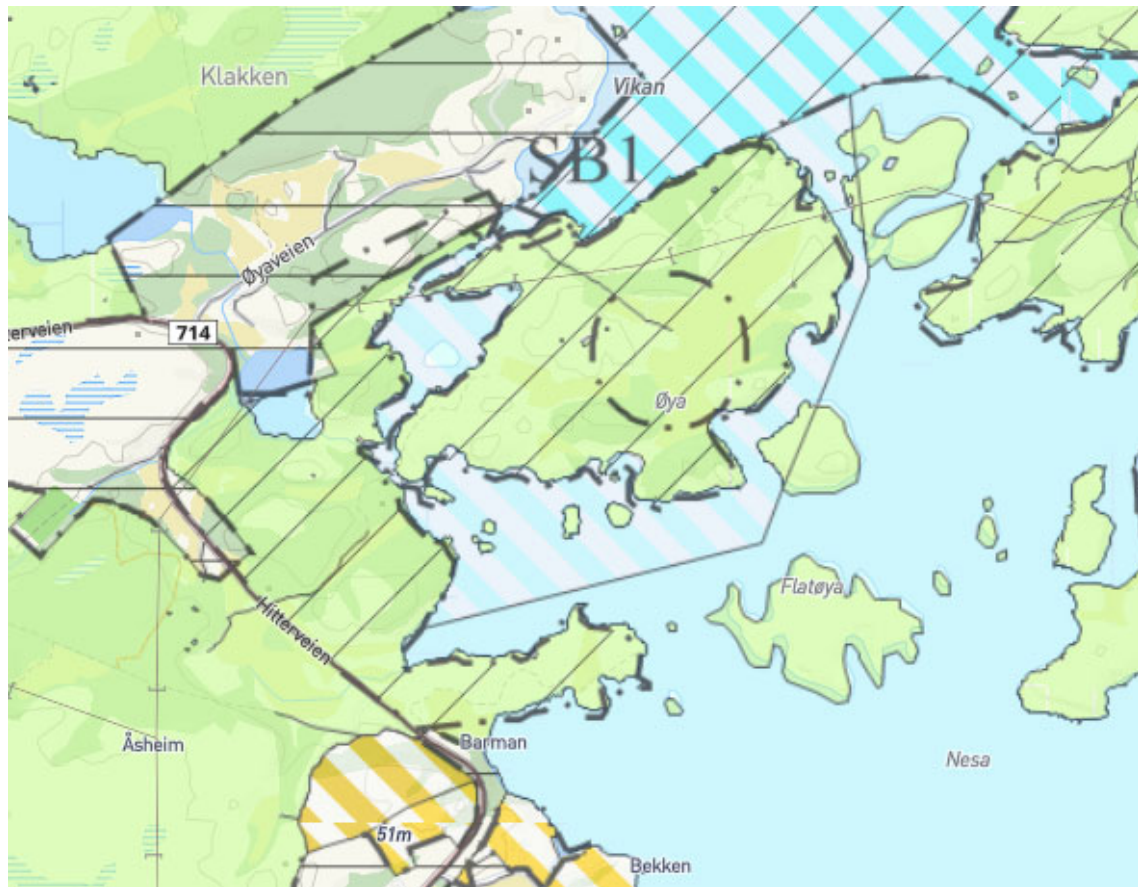
Barmanfjorden er en utpreget terskelfjord. Den har tre innløp, med sterk strøm inn og ut etter tidevannet. Storstraumen er hovedinnløpet. De 2 andre, Småstrauman og Gløypa er så trang at de bare kan passeres av småbåter på høyvann. Storstraumen har visstnok i tidligere tider krevd mange menneskeliv. Enda flere har selvsagt vært med og kantret under passering av straumen. Den var en viktig trafikkåre før veiene kom, bl.a. var det reiser til og fra

Det var to kvernbruk inne i fjorden. I en henvendelse til Havnedirektøren i 1880-årene om utbedring av Storstraumen skriver herredstyret at straumen er livsfarlig, og at «siste mannsalder har 18 mennesker druknet her».

Statens Havnevesen foretok i årene 1930-33 en utdyping og utviding av straumen så den

fikk en dybde på 2,5 m og en bredde på 10 m på det trangeste. Samtidig ble det støpt en ca. 200 m lang betongmur langs hele vestsiden av straumen. Oppe på denne kan en idag ta en interessant spasertur. Anleggsarbeidet lot seg gjøre ved at Storstraumen ble stengt med en demning. Bare Småstrauman og Gløypa var åpen. De greide å sveige unna så lite av tidevannet at det ble svært liten forskjell på flo og fjære inne i fjorden mens anleggsarbeidet varte. Etterpå ble det større forskjell på flo og fjære i fjorden enn før dette inngrepet ble foretatt. Enda er straumen vanskelig eller umulig å passere når den er på det sterkeste. Flo og fjære inne i fjorden kommer ca. 2 timer senere enn utenfor. Når spring- og stormflo inntreffer samtidig antas straumen å gå med 8 knops fart.

Figur 57 Området ved Storstraumen har kombinasjon av hensynssone bevaring kulturmiljø og bevaring naturmiljø

Figur 59 Hensynssone på nordsiden av Ulvøya

Seterdrift

At det har foregått seterdrift på Hitra er kanskje ikke så allment kjent. Hvor utbredt den var, og hvilke former den hadde vet man mindre om. At det er så mange synlige minner igjen er vel svært tvilsamt. Den kulturen som ble drevet på heiene har naturen jamnet over. Rester av steingjerder og hustuffer kan finnes. Men en pekepinn er de «seter»-navna vi har på bestemte områder. Vi nevner her Børøysetra langt ute i utmarka vest for Bjønnavågen, og Hammerstadsetra vest for Blåskogvatnet. Det å få kartlagt gamle navn på Hitra er satt inn som et av tiltakene i perioden, nettopp for å sikre kunnskapen rundt dette.

Magerøysetra

Denne setra var eid og brukt av folk frå andre siden av Trondheimsleia, nemlig frå Magerøya i Hemne. Magerøya hadde rett til to setrer i Havns utmark. Eierne av disse gårdene var også nære slektninger. Seterdrifta kom i gang rundt år 1825 straks husa var bygd. Om våren forga de buskapen fra Magerøya og over til Hitra, og kommet vel i land dro de til

«vårsetra» som ikke la så langt fra sjøen, og hvor snøen tinte tidlig. Denne setra lå ovenfor Balsnes.

Lengre ut på forsommeren flytta de til ei seter som la langt avsted inne på Hitra, omtrent midtveis mellom Fiskartjønna og Barlifjellvatnet, like oppunder en bratt fjellskrent. Setra het da også Bratteberg den tida ho var i bruk, og seterdrifta pågikk i ca. 50 år. På denne setra kan en enda se rester igjen av en steinmur, og ei lita steinrøys, antakelig etter ildstedet.

Ellers er det lett å danne seg en mening om hvor nøysomt beite og for mulighetene i utmarka ble utnyttet. Det var mye utmarksslått, og høyet ble oppbevart i buer. De kunne ofte ligge halvmila og vel det fra garden. Bare ved Straum kan flere tufter påvises: Engelsmannbua, Dalabua og Isakbua i Straumsdalen, og dessuten Rund-Slette, Tverrfjellbua (Østre Tverrfjell) og tømmerbod i Skogodden og også Bureisingsbruket på Skumfossøren.

Flere av disse var såpass innredet at de kunne brukes til overnatting ved jakt.

4.6 Kulturminner knyttet til forsvar

Vete, vetter

Vete, vedvarde eller ildvarde er et signal- eller varselbål som inngår i et varslingssystem basert på lyssignaler. I Skandinavia ble veter trolig benyttet så tidlig som i eldre jernalder, men kan ha vært i bruk tidligere. I Norge er det spesielt to perioder som er kjent for vetebygging og vetetjeneste. Den første er fra Håkon den godes tid frem til begynnelsen av 1300-tallet, mens den andre er fra Christian IVs tid til frem til 1814. De første kjente omtalene av veter imidlertid tidlige, allerede noe etter år 650 ble det bygd veter i riket til kong Hertjov av Hordaland.

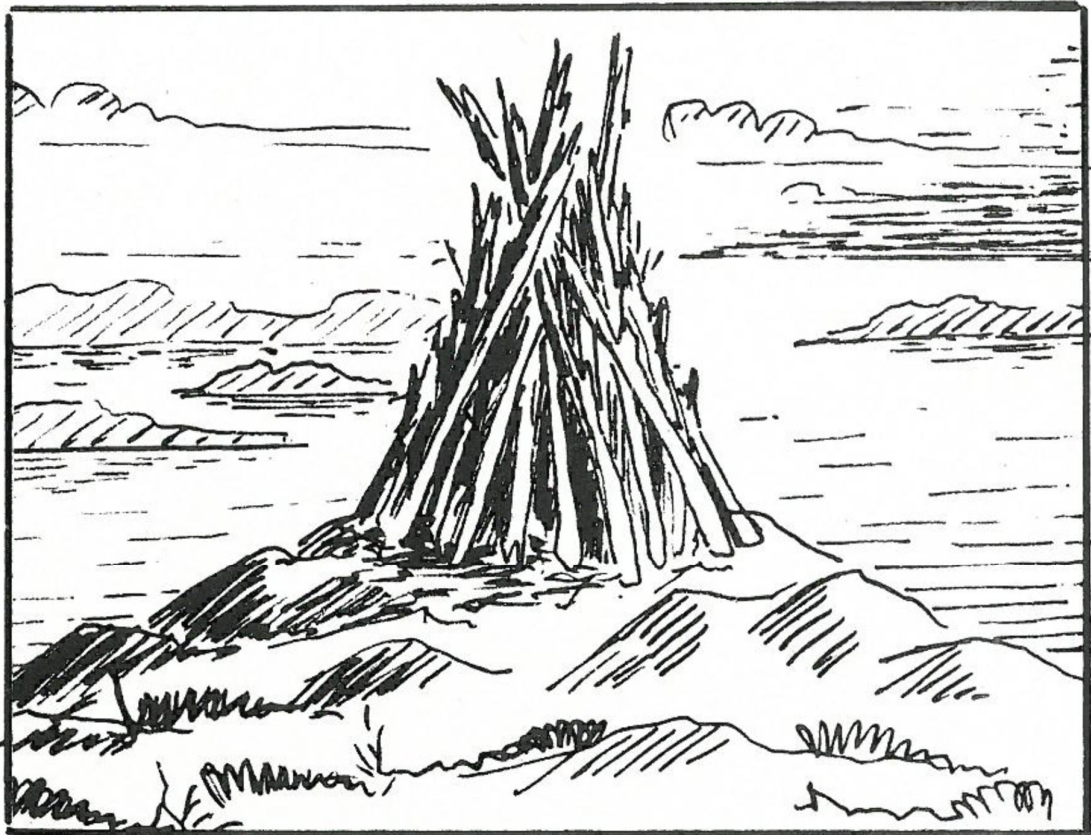
Veter blir gjerne delt i de som tilhører stamlinjene for rask varsling og de som tilhører nettverk for lokal varsling. De som tilhører stamlinjene, har gjerne lange sprang mellom hver vete, avstanden er rundt 15-30 km mellom de enkelte. Dette gjorde det mulig

å tenne de i rask rekkefølge og slik sende beskjed om ufred. Disse vetene lå ofte slik til at det ikke var mulig å se dem nede i dalene, derfor var det lokale vetesystem som varslet videre. I de lokale vetesystemene var det typisk 4-7 km mellom de enkelte vetene og det måtte tennes langt flere for å sende beskjed over samme avstand som for stamlinjene.

Vetan ved Skjærbusdalen på Fjellværsøya, hadde sikt austover til Vetan på Nes i Bjugn og vestover til Vetan på Dolmøysida av Vettastraumen

Vetan på Hittersida av Vettastraumen hadde sikt vestover til Vettan på Hestnesfjellet

Vettan på Hestnesfjellet hadde sikt via Varden på yttersida av Havmyran over Trondheimsleia og til Vettan på Skardsøya på Nordmøre

Figur 60 Illustrasjon av en vetta. Tenning av en slik betød varsel om krig. De har gitt navn til Vettan ved Skjærbusdal i Knarrlagsundet, Vettastraumen i Dolmsundet og Vettan på Hemnskjela

Vettan - krigsminne

I 1941 ble den lille øya Hemnskjela med knappe 200 fastboende, invadert av en styrke på nesten 700 tyske og østerrikske soldater og over 100 russiske krigsfanger. Øyeblikkelig ble det iverksatt store bygningsprosjekter for å omgjøre den lille øya midt i Trondheimsleia om til et slagkraftig kystfort. De tyske okkupantene kom til Hemnskjela i mai 1941, og ble her resten av krigen. Befestninger ble bygd og kanoner oppstilt. Hemnskjela var viktig i forsvaret av leia inn til Trondheim, og hadde 12 kystfort under seg. Artillerigruppe Trondheim West var ansvarlig for strekningen fra Ørlandet til Kristiansund. To kystfort lå på Hemnskjela og var på det meste bemannet med 6-800 soldater. Tre batterier var plassert her; SYD (Hamna), MITTE (Vollahaugen) og

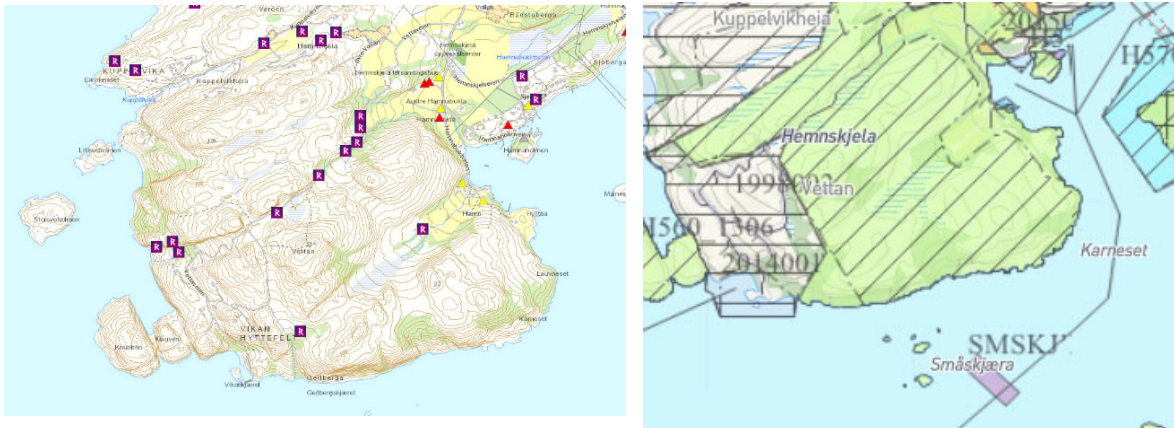
NORD (Strømneset). I tillegg ble det bygget to fangeleire som huset rundt 100 russiske krigsfanger.

Hovedanlegget besto av ti store og ti mindre kanoner. I tillegg kom nærforsvarsvåpen som mitraljøser, maskingevær, flammekastere og minefelt.

Kommandobunkeren på Vollahaugen lå midt i området. Derfra hadde okkupantene god utsikt både innover Hemnefjorden, og i begge retninger langs Trondheimsleia. I dag står restene igjen av anlegget, og gir godt inntrykk av funksjonen.

Figur 61 Bilde av kanon på Hemnskjela (Foto: Kystmuseet)

Figur 62 Kartutsnitt over viser registrerte funn ved Vettan. Til høyre vises utsnitt av KPA. Området har hensynssone friluftsliv

4.7 Kulturminner knyttet til næringsliv og energiforsyning

Bergverk

Interessen for gruvedrift har stort sett foregått i 2 perioder. Det var rundt år 1800 at virksomheten for alvor kom i gang, og mange av forekomstene ble besett av eksperter. En av de første var en spansk greve som hette Edouard Romeo Vargus Bedemar. Han bodde på Hopsjø i årene 1804-05. Første gruveperioden varte til rundt 1850, da ble det stilt. Rundt år 1880 tok skjerpingen seg voldsomt opp igjen, verre enn noensinne. Det sies at det ble anmeldt ca 500 funn årlig fra 1881 til 1885. Det var i det ytre området mellom Straumfjorden og Barmfjorden det ble

gjort flest funn, og her er det utallige minner igjen etter en storstilt prøvedrift.

Melandgruvene

Den mest intense driften her foregikk fra år 1906 og fram til at første verdenskrigen begynte, delvis med østeriske, delvis tyske eiere. Arbeidsstokken var opptil 40-50 mann, og det antas at det er disse gruvene som har gitt det beste resultatet av gruvedriften på Hitra. Det var først og fremst sink- og blyforekomstene som gjorde det drivverdig. Forekomstene var konsentrert straks nord for Storvatnet i Melandsmarka, og hit innover ble det bygd vei.

Melandgruvene.

Figur 63 Gammelt bilde fra Melandsgruvene

Vaskeriet var nede ved elva der hvor det også ble kvern og sagbruk. Bare på et lite område ved enden av veien finnes det mange inn- og nedslag. Dybden av gruvene er vanskelig å

fastslå da det er kjørt stein inn i noen av dem igjen. Inne ved gruvene kan en også se tufter etter 3 hus. Området er i dag regulert til LNF-område

Hvitsand Kvartsbrudd

Bruddet ligger ca. 300 m rett nord for bebyggelsen på Kvitsand, ved sjøkanten mot leia mellom Fjellværsøya og Herøya. Bruddet ble startet opp i 1936 av en utenbygds privatmann som sto for driften til 1939 da arbeiderne overtok. De drev fram til august 1945. Kvartsen ble levert til Orkal Metall i Thamshavn som nyttiggjorde seg kiselsyren under prosessen i smelteverket.

All boring i fjell foregikk for hand med feisel og minebor. Arbeidsstokken varierte noe, men en tid var det 30-40 mann i arbeid. Det er svære fjellmasser som er fjernet. Det var også arbeidsomt og tidkrevende å «skeie» ut den kvartsen som ikke var rein nok. Mottakeren betalte etter en viss skala for kiselsyreinnholdet, og pga. at dette var for dårligt og varierende tok skipningen herfra slutt.

Figur 64 Bilde fra Hvitsand kvartsbrudd

Figur 65 Hensynsområde nord på Fjellværsøya

Ørenmølle

Møllen sto øverst i Vågan på Fjellværøya, ved vassdraget frå Dragvatnet. Vatnet ble demmet opp vel meteren, og demningen er godt synlig frå veien som går straks nedenfor idag. Møllen ble bygd som kornmølle i 1908-09. I 1911 ble det reist en mølle til, til formaling av fiskeguano. (Fiskehoder og -rygger). Melet av fiskeguanoen ble brukt til gjødsel og gikk vesentlig til eksport.

På grunn av vanskelig adkomst både etter land og tilvanns ble guanomøllen flyttet til kai på Akset i 1918-19. Den ble modernisert og drevet med en stasjonær forbrenningsmotor, og hette for «Øren Mølle og Torskemelfabrikk». Råstoff fikk en fra Hitra, Frøya og helt fra Viknaværene. I 1934 var virksomheten ikke lønnsom lengre og produksjonen ble innstilt.

Mens kvernbrukene sto på Øren ble formalingen foretatt med kvernsteiner. På Akset skjedde det med slagknusere.

Fabrikken på Lamøya

I 1910 ble det startet opp med en liten fabrikk på Lamøya ute i Bispøyene. Den baserte seg på råstoff fra fisket i området. Fabrikken hadde produksjonsutstyr for sildolje og sildemel, for medisintran og bruntranproduksjon. Fra 1936 omfattet virksomheten også nedlegging av fiskehermetikk og krabbe. Produksjonen tok slutt i 1954.

Utnyttelse av vannkraft

Sagbruk på Straum

Fra gammelt av utbygd vannkraftkilde ved Kvænnaelva på sørsiden av fjordbunnen. Kjent først og fremst for sagbruk. Det var i drift, - med svært vasshjul, helt til 1972.

Kverna på Meland

På gården Meland er den gamle kverna ved Melandselva restaurert.

Demninga mellom Skreddarøyvågen og Skreddarstraumen i Dolmsundet. Denne ble trulig bygd i husmannen Knut Eriksen Hagens tid på Skreddarøya, en gang mellom 1786 og 1821. Han dreiv kvernbruk her. Det er en muntlig tradisjon om at klokker og

kirkesanger Lasse Skagen, som bodde på Skreddarøya med kona Johanna og mange barn, bygde stamperi ved demninga, der de altså stampa vevd ulltøy til vadmél.

Dam- og kaianlegg på Hammerstad

Det tok 5 år å bygge dette anlegget som ble ferdig i 1845, og var et forholdsvis stort inngrep i naturen. Anlegget samlet vatnet frå Bjerkåsvatnet, Eidsvatnet og Hauksjeen. Ca. 100 m nedenfor Hauksjøen ble det bygd en 50 m lang- demning- som er godt synlig enda. Demningen dannet en kunstig damsjø hvorfra vatnet ble ledet bort fra sitt naturlige løp, og nordover gjennom en ca. halv km lang kanal til Melkstadvatnet og faktisk dannet dette. Melkstadvatnet er altså et kunstig basseng, hvor riksvei 714 i dag går langs demningen. Herfra gikk vatnet i en ny kanal et stykke nordost for husene på den gamle kapellangården, bort til bekken ned til Hammerstadvatnet.

Nede ved sjøen var det demning som gjorde Hammerstadvatnet dobbelt så stort som det er i dag. Litt nord for det utløpet vatnet no har var det et forholdsvis stort kvernbruk som var i drift til litt over århundreskiftet.

Kalkløv Mølle og sagbruk

Her er det også fra gammelt av en godt kjent utbygd vannkraftkilde.

Det er merker igjen etter demning i nordre enden av Stiksdalsvatnet, og i nordenden av Sætervatnet står det en betongdam som ble bygd så sent som i 1943, med en reguleringshøyde på 6 m.

Damanlegget nede ved sjøen er intakt enda. Nedslagsfeltet for det regulerte området er ca. 22 km². Kvernene og renseanlegget i mølla er også intakt, om bygningen har en annen funksjon i dag.

Mølla hadde kontrakt med Statens Kornforretning like til 1967 om foredling av trygdeberettiget korn, og produserte bl. a. grynmel og havregryn. Vannkrafta her drev også et sagbruk. Det ble flyttet for etpar år siden og drives elektrisk no. Siste eksportlasten frå saga gikk til Frankrike i 1891. Og fram til siste århundreskiftet var det

i drift et «stamperi» (For krymping av vadmel m.m.) I 10 år rundt siste verdenskrigen drev vatnet i Kalkløv et elektrisk aggregat på 10 kw til gårdens eget bruk.

Vannkraft på Innhitra

Her var det også endel vannkraft-anlegg med litt størrelse etter forholdene på Hitra. Det er rester igjen av steinkar etter kvernhus på «skrivergården» på Sandstad, like ved hovedbygningen. Demning i Terningvatnet for drift av Akset-saga som nå er borte. Rester av «rørgate» på Havn, her var det også et lite elektrisitetsverk.

På Balsnes var det kvernbruk som malte det meste av kornet på Innhitra. På Balsnesaune var det sagbruk som er flyttet.

Utnyttelse av vannkraft, generelt

Vannkraften har vært flittig brukt der kilden var stor nok til å drive en liten kvern. Bare i gamle Hitra kommune vet vi om 16-17 slike. Det var «stamperi» på Dolm, og mellom Barmvatnet og Ovadalsvatnet. Små lysverk på Helgebostad og ved Åa i Barmfjorden. En går ut fra at vannkraften ble utnyttet tilsvarende i de andre delene av kommunen. Det kan man lese ut fra alle de vatnene som har navnet Kvennavatnet.

Hvalfangst

A/S Norsk Hvalfangst ble etablert i 1921 med Vingvågen hvalstasjon etter at Statens Hvalfangstkontor hadde drevet virksomhet

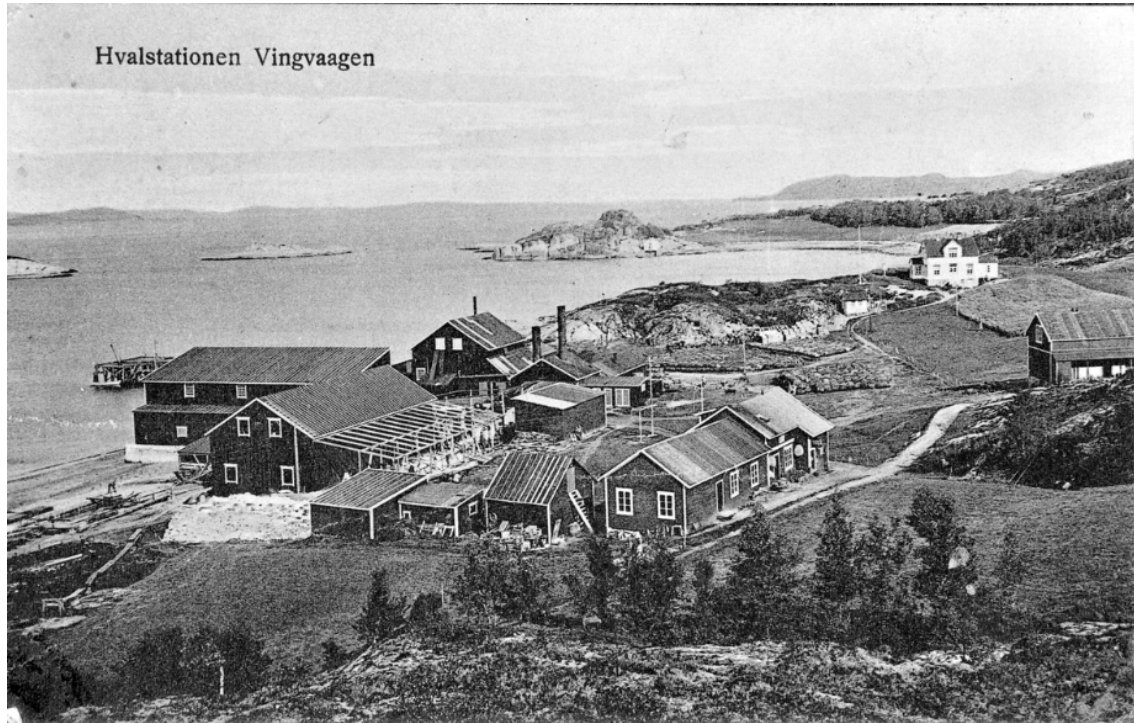
der siden 1918. På grunn av store avstander og lang transport fra fangstfeltene, ble stasjonen ved Vingvågen flyttet i 1925 til Hestnes på Hitra. Hestnes hvalstasjon kom i drift i 1926 med tre hvalbåter. Man fanget storhval og første sesong ble det brukt speiding fra sjøfly. Flypioneren Leif Lier sto for denne virksomheten. Dette året ble det fanget 273 hval.

I 1930 begynte ressursene innen stasjonenes operasjonsradius å bli uttømt. A/S Norsk Hvalfangst startet da fangst i Nordishavet regi av Hvalfangerselskabet Pioner med et flytende hvalkokeri – «Pioner», som var verdens første dieseldrevne i sitt slag. Dette var også første gang et hvalkokeri hadde med egne fryseskiper til konservering av hvalkjøtt for konsum. Hvalstasjonens drift ble redusert – men kom i full drift igjen i 1934. «Pioner» opererte i årene 1934–1938 i Antarktis og i farvannene utenfor Afrika. Eierne var også involvert i hvalkokeriet «Sydis». En kortere driftsstans kom i 1940 da de tyske okkupantene rekvirerte hvalbåtene. Driften startet igjen i 1941 med mindre båter.

Etter 1945 ble fangstflåten modernisert. Hvalbåten «Femern» fra Hestnes fanget i 1947 utenfor Titran den største hval som noen gang er tatt på den nordlige halvkule. Det var en blåhval på 93 tonn.

Siste sesong ved Hestnes hvalstasjon var 1962. I 1963-64 forsøkte de seg med sildoljeproduksjon, men dette ble ingen suksess.

Figur 66 Hvalstasjonen på Vingvågen

Figur 67 Hvalstasjonen på Hestnes i 1929

Hermetikkfabrikker

Å hermetisere mat gjorde det mulig for kystbefolkninga å utnytte fiskeressursene på en ny måte. I små viker langs kysten og på øyer ute i havgapet vokste det fram små og store hermetikkfabrikker. Bare i området Hemnskjela – Halten var det i perioden 1910 – 1980 vokst fram 17 forskjellige fabrikker.

Kreative kystfolk startet opp i små skur med hånddrevne fæsemaskiner, mens handelsmenn satset på stordrift og moderne lokaler. Hermetikken banet vei for mangt et entreprenørskap. Et eksempel er Einar Boneng, som i 1922/23 skapte en flytende hermetikkfabrikk i ei ombygd jekt. Her ble det hermetisert flere tusen bokser torskerogn. Fabrikken gikk under navnet «Noahs ark», og varte bare en sesong.

Det var krabben som skulle bli den store salgsvaren på Hitra og Frøya. I 1913 startet Johan Dalen den første krabbefabrikken på øyene, og på slutten av 1930-tallet var det hele 7 fabrikker på Hitra og Frøya, blant annet de to store fabrikkene Titran Canning og Hopsjø Preservering. Her ble det nedlagt stuet

krabbe, rogn, røykt småsild i olje, fiskeboller og fiskekaker. Etter hvert skulle det komme forskjellige produkter ut av fabrikkene på øyene, alt fra hvalkjøtt til bacalao, til og med raudåte ble hermetisert og solgt.

Hermetikkfabrikkene i Hitra, Frøya, Kongensvoll og Hemnskjela

Kongensvoll Hermetiske Fabrik - Kongensvoll
Haltens Fabriker - Tob U. Borthen - Halten
Johan O. Dalen - Forsnes
Hopsjø Preservering/Hitra Canning - Melansjø
Einar Boneng A/S - Leirvikhamn
Titran Canning - Titran
Torger Edwardsens krabbe-hermetikkfabrikk - Gjøesingen
Wilhelm Kavli - Gjesingen
Hovde Preservering - Lamøya
Bristol Canning - Hemnskjela
Astor Canning - Hestvika
Frøya Canning - Siholmen
Leirvikhamn Canning - Leirvikhamn
Kvenvær Hermetikkfabrikk - Helsøysund
Mausund Fiskesamvirke - Mausund
Bekken fiskesamvirkelag - Storhallaren
Haukvik Hermetikkfabrikk - Balsnesaunet
Inge Berge Hermetikkfabrikk - Mausund

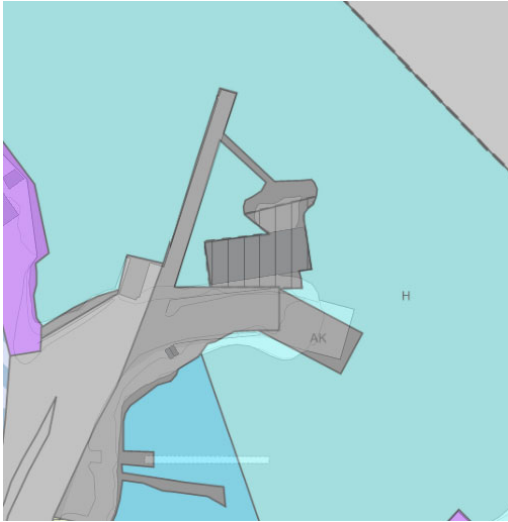

Figur 68 Illustrasjon av fabrikk på Kongensvoll

Fiskeri

Nothenget på Kjerringvåg

Det frittstående nothenget på Kjerringvåg er et av de nyere tids kulturminner som forteller historien fra storsildfisket. Nothenget er tidfestet fra 1950-60. Både Kystmuseet og fylkeskommunen har spesielt fokus på ivaretagelse av anlegget da dette er en av få anlegg som finnes langs kysten.

Figur 69 Utsnitt av reguleringsplan for Kjerringvåg havn som viser bevaringsområdet rundt nothenget

Oppdrettsnæringa

Norsk havbruk er en av bærebjelkene i norsk industri. Utviklingen har vært stor siden oppstarten på 1970-tallet. Hitra har hatt en sentral rolle i havbrukseventyret. Sommeren 1970 satte ørretoppdretterne Sivert og Ove Grøntvedt ut 5.000 laks i sjøen. Fisken ble slaktet like før jul 1971 med en snittvekt på 4,25 kilo. De biologiske resultatene var så gode at brødrene den påfølgende vår satte ut nye 3-4.000 smolt i sjøen. Grøntvedts erfaringer i påvekstfasen i sjøen ble et mønster til etterfølgelse for hele verdens lakseindustri. 50 år senere har Frøya og Hitra blitt et av verdens største oppdrettssteder for laks.

Hjort og jakt

Hjorten har opp gjennom tidene vært Hitras «nasjonaldyr», og den pryder da også Hitras kommunevåpen og er blitt en del av

hitterværingers identitet. Bakgrunnen for dette er at det var hjorten som på 1800- og 1900-tallet gjorde Hitra kjent blant sosieteten i Norge og i Europa. Den vanlige hitterværingens befatning med hjort og jakt var for de fleste deler mer beskjeden, men at folk utenfra satte pris på Hitras natur og fauna, bidro til at det skapte en viss stolthet også på Hitra. De fysiske kulturminnene som knyttes til hjorten og jakta, kan spores til jaktlordenes og jaktbaronenes tid på Hitra i siste del av 1800-tallet og de første tiårene på 1900-tallet.

Margrethes Minde

Jakt og lysthusresidensen er omtalt tidligere i dokumentet.

Engelskmannsveien

Dette er en kjørevei fra gården Hamna på Innhitra og inn i jaktterrenget fram til den nåværende jakthytta ved Hifjellvatnet. Opprinnelig fortsatte veien videre til den gamle jakthytta ved Haltdalsfjellet. Veien og hytta ble bygd på den tida da engelske sportsjegere hvert år kom til Hamna og dreiv jakt her, blant dem Sir Henry Seton-Karr som jakta på Hitra i 40 år.

Jaktslottet på Helbustad

Dette ble bygd av Ernst Leverkusen, en verdenskjent tysk jeger som dreiv jakt på Hitra fra 1891 til 1913. Han leide jaktterrenget på Helbustad fra 1902, og «jaktslottet» her stod ferdig i 1904.

Leverkusveien og Skogodden Jagdhaus

Området ved Setervatnet i Straumsmarka ble bygd av Ernst Leverkusen i 1908, året etter at han overtok jaktterrenget på Straum. Veien går fra Straumfjorden opp til Kvernavatnet, som henger sammen med Setervatnet. Jakthytta fikk navn etter Skogodden, som ligger lenger inne i marka. I dag er bare murene og steintrappa igjen der huset stod. Huset ble flytta til Melandsjøen i 1931 og står eksteriørmessig tilnærmet i sin opprinnelige form.

4.8 Sammendrag

Hitra kommune er et utrolig rikt område for kulturminner. Utarbeidelse av kulturminneplan for kommunen er dermed et stort og omfattende arbeid. Vi ser at med denne plantypen har vi et utgangspunkt for hvordan vi kan arbeide mer strategisk og tverrfaglig i ivaretagelsen av kulturminner. Planen gir oss et godt grunnlag å bygge videre på, og det har gitt oss bedre innsikt i forvaltningen. Den største og vanskeligste jobben er å inkludere de riktige kulturminnene, og å ha nok informasjon om disse. Kunnskapsgrunnlaget som kommunen

har nå, vurderes ikke å være tilstrekkelig til å foreta en sterkere prioritering enn det som er gjort i planen. Det blir viktig å arbeide for å styrke kunnskapsgrunnlaget om kulturminnene som er satt fokus på i planen. Dette er også et tiltak i handlingsdelen.

Vi ser også at det er et behov for å arbeide med stedsidentitet, nettopp for å sikre at man i fremtiden får bebyggelse som innordner seg landskap og eksisterende bebyggelse på en god måte.

5 HANDLINGSDEL FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØER 2020-2023

	Tiltak (ikke i prioritert rekkefølge)	Ansvar	Mulige samarbeidspartnere
1	Kartlegging av bygningsmessige kvaliteter og stedsidentitet i tettstedsområdene Kvenvær, Melandsjø, Knarrlagsund. Lage veiledning på hvordan vi ønsker utviklingen av byggeskikk i disse områdene. (Øvrige tettstedsområder i neste planperiode)	Hitra kommune	Kystmuseet
2	Heve kunnskap og status til kulturminner, spesielt nevnt i kap. 4. Formalisere samarbeid med Kystmuseet. Oppvekstsentre tar aktiv rolle i ivaretagelse og formidling av kulturminneverdier i lokalmiljøet. Livet og levemåten til fiskerbonden, fiskerne, husmennene og strandsitterne på Hitra må beskrives på en egnet måte, slik at kunnskapen om dette blir tatt vare på og gjort kjent for dagens og nye generasjoner	Hitra kommune	Kystmuseet, Hitra historielag
3	Oppdatering av SEFRAK-registeret. Skaffe god oversikt over kulturminner i nye Hitra kommune. Identifisere sjøhus og kaianlegg	Hitra kommune/ Kystmuseet	Hitra Historielag
4	Gi råd og veiledning til eiere av verneverdige bygninger.	Hitra kommune	Kystmuseet
5	Kartlegging av stadnavn	Kystmuseet	Hitra historielag, Hitra kommune
6	Formidlingsstrategi kultur/ friluftsliv. Lage skiltplan for merking. Arbeide ut fra erfaringer på Dolm.	Hitra kommune	Kystmuseet
7	Vurdere kriteriene i kap 2 i rullering av KPA	Hitra kommune	
8	Arbeid med fremstilling av informasjon i digitalt kart. Utforske digitale verktøy slik som appen «Hidden» for formidling.	Hitra kommune/ Kystmuseet	
9	Formidling om kirkegårdene	Kirkekontoret	
10	Kartlegging av gamle sjømerker	Hitra kommune/ Kystmuseet	Hitra Historielag
11	Oversikt over husmannsplasser og strandsittere.	Hitra kommune	Kystmuseet, Hitra Historielag
12	Kartfesting og korte forklaringer om klippfiskberg, tranbrenneri, og eventuelle	Hitra kommune	Kystmuseet, Hitra Historielag

	andre nevneverdige næringsvirksomheter knyttet til fiskeriene (Jfr. kap. 4.7 «Fiskeriene»).		
13	Kartfesting og korte forklaringer om den tidlige oppstarten av havbruksnæringen (poller og betongdammer for oppdrett, de første klekkeri og smoltanlegg, første sjø-/merdanlegg).	Hitra kommune	Kystmuseet, Hitra Historielag
14	Kartfesting og kort beskrivelse av øyer som tidligere har hatt bosetting (jfr. kap. 4.2)	Hitra kommune	Kystmuseet, Hitra Historielag
15	Kartfesting av alle (20?) gjenværende steinvarder/seglmerke (jfr. kap. 4.4)	Hitra kommune	Kystmuseet, Hitra Historielag

6 DEFINISJONER, BEGREP OG KILDER

6.1 Definisjoner og begrep

Automatisk fredet kulturminne

Alle faste kulturminner fra før 1537 (reformasjonen i Danmark-Norge), samt alle stående bygg og anlegg erklært eldre enn 1650, er fredet direkte etter kulturminneloven.

Samiske kulturminner som er fra 1917 eller eldre er også automatisk fredet etter kulturminneloven.

Automatisk fredete kulturminner – bygninger, boplasser, veifar, bautasteder, gravhauger, m.m. – har etter loven en sikringszone på 5 meter rundt det fredete objektet, dersom ikke annen sikringszone er vedtatt.

Fredet kulturminne

Kulturminner og kulturmiljøer som er fredet, eller som er foreslått fredet, har høy nasjonal verneverdi. Nyere tids kulturminner kan sikres med *vedtaksfredning* etter kulturminneloven. Fredningsvedtaket fastsetter hva som er tillatt/ikke tillatt å gjøre med kulturminnet, og hva man eventuelt kan få dispensasjon for å gjøre.

Fredet kulturmiljø

Forskriftfredning etter Kulturminneloven §20. Fredningen gjelder spesielle områder for å bevare områdets kulturhistoriske verdi. Fredningen ligger et nivå over vanlig vedtaksfredning og representerer det strengeste vernet i kulturminneloven.

Hensynsone for bygg, kulturminner med mer som skal bevares

Erstatter spesialområde bevaring i gammel plan- og bygningslov fra 1985. Kulturminner, anlegg og kulturmiljøer som er sikret eller skal sikres vern ved regulering etter plan- og bygningsloven (§11-8 bokstav c og §12-6). Kommunen har myndighet til å vedta denne type regulering.

Kulturlandskap

Landskap påvirket av menneskers virke gjennom landbruk, bebyggelse og tekniske anlegg.

Museumsvern/musealt vern

Kulturminner som museene eier eller har vedlikeholdsansvar for. Disse er som regel ikke fredet etter kulturminneloven.

Vern

Vern skjer ved å ta i bruk bestemmelser om hensynszone og eventuelt andre bestemmelser i plan- og bygningsloven. Kommunen gjør vedtak om vern etter denne loven.

Verneverdige kulturminner

De fleste verneverdige kulturminner har ikke formelt vern, men tas vare på fordi de defineres som verdifulle ut fra historiske hensyn. Betegnelsene verneverdig og bevaringsverdig betyr det samme og brukes om hverandre. Verneverdige bygninger og andre kulturminner kan få et formelt vern. Det gjøres ved regulering til vern etter plan- og bygningsloven. Da er det verneverdige kulturminnet blitt et verna kulturminne. De aller fleste verneverdige bygninger har imidlertid ikke noe formelt vern.

Arkeologisk kulturminne

Fysiske spor og levninger etter tidligere tiders liv og virksomhet, der utgravning og dokumentasjon utgjør hovedkildene til vår kunnskap om og opplevelse av fortidens samfunn.

Autentisitet

Autentisitet brukes om et objekts grad av ekthet og/eller opprinnelighet. Autentisitet må alltid sees i forhold til noe, for eksempel tidsperiode, stilart, materialbruk eller byggemåte.

Automatisk fredet kulturminne

- faste kulturminner fra før 1537

- samiske faste kulturminner eldre enn 100 år
- stående byggverk med erklært opprinnelse fra perioden 1537 – 1649
- faste og løse kulturminner på Svalbard fra før 1946. I tillegg er det bestemmelser for enkelte typer kulturminner.

Bergkunst

Bilder og symboler som er hugget, slipt eller malt på berg. Bergkunst finner vi i Norge som helleristninger, slipte bergbilder, hulemalerier eller hellelmalerier.

Bevaringsverdig kulturminne se Verneverdig kulturminne

Dispensasjon

Fritak fra i et enkelt tilfelle å følge en lov, et vedtak eller en forskrift.

- dispensasjon fra automatisk fredning, dvs. at det tillates inngrep i eller ved det automatisk fredete kulturminnet
- dispensasjon fra vedtaksfredning, dvs. at det gjøres unntak fra fredningen for tiltak som ikke medfører vesentlige inngrep i kulturminnet
- dispensasjon fra vern gjennom plan- og bygningsloven, dvs. at kommunene gjør unntak fra planbestemmelser om vern

Fast kulturminne

Betegnelsen brukes om jord- eller stedfaste kulturminner. Funn av gjenstander inngår som deler av et fast kulturminne så lenge de befinner seg i jorda eller under vann.

Forskriftsfredet kulturminne eller kulturmiljø

Betegnelsen brukes om kulturminner som er fredet ved forskrift, ikke ved enkeltvedtak. Dette gjelder bygninger og anlegg som omfattes av en statlig verneplan og som var i statlig eie på fredningstidspunktet, samt kulturmiljøer. Forskriftsfredning innebærer en noe forenklet prosedyre i forhold til fredning ved enkeltvedtak.

Fredet kulturmiljø

Et kulturmiljø som myndighetene tillegger så stor verdi at det må bevares for ettertiden. En fredning er den strengeste form for vern. Fredning innebærer at inngrep/endringer må godkjennes av myndighetene. Lovene som benyttes ved fredning av kulturmiljøer, er kulturminneloven og svalbardmiljøloven.

Fredet kulturminne

En fredning er den strengeste form for vern. Fredning innebærer at inngrep/endringer må godkjennes av myndighetene. Lovene som benyttes i dag ved fredning av kulturminner, er kulturminneloven og svalbardmiljøloven.

Grøntanlegg

Areal som hovedsakelig er opparbeidet med vegetasjonsdekte flater, blant annet for sports-, rekreasjons- eller pryddformål.

Immateriell kulturarv

Immateriell kulturarv betyr praksis, framstillinger, uttrykk, kunnskap og ferdigheter. For kulturminneforvaltningen er den immaterielle kulturarven knyttet til det vi ikke kan ta på ved et kulturminne. Dette gjelder for eksempel tro, tradisjoner, sagn og hendelser.

Innsigelse

Riksantikvaren, fylkeskommunene, Sametinget og en rekke andre myndigheter kan fremme innsigelse, det vil si en protest eller innvending mot forslag til arealplaner etter plan- og bygningsloven. Så lenge det foreligger en innsigelse, kan kommunen ikke vedta planen endelig.

Istandsetting

Reparasjonsarbeid for å bringe en bygning, del av en bygning eller et annet objekt opp på et ordinært vedlikeholdsnivå, slik at bare vanlig vedlikehold vil være nødvendig senere. En antikvarisk istandsetting innebærer at reparasjonen baseres på bruk av materialer og teknikker tilpasset bygningens eller anleggets egenart.

Konservering

Konservering av et kulturminne betyr at man sikrer det så godt som mulig mot ødeleggelse. Disse ødeleggelsene kan være forårsaket av naturlig nedbrytning eller av menneskelig inngrep. For bygninger brukes vanligvis ordet istandsetting.

Krigens kulturminner

Materielle og immaterielle kulturminner etter andre verdenskrig og okkupasjonen.

Kulturarv

Samlebetegnelse for materiell og immateriell kultur. Betegnelsen kulturarv blir særlig brukt i samarbeidet mellom kulturminneforvaltningen, arkiverket og museumssektoren, sammen med kommunene og lokale lag og foreninger.

Kulturlandskap

Alt landskap som er påvirket av mennesker. Betegnelsen brukes når det fokuseres på den menneskelige påvirkningen av landskapet, og særlig ofte om jordbrukslandskap.

Kulturmiljø

Et område der kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Også naturelementer med kulturhistorisk verdi kan inngå i et kulturmiljø. Kulturmiljøer kan for eksempel være et byområde, ei setergrend, et fiskevær eller et industriområde med fabrikker og boliger.

Kulturminne

Kulturminner er alle spor etter menneskers liv og virke i vårt fysiske miljø. Begrepet omfatter også steder det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Også naturelementer med kulturhistorisk verdi er kulturminner, eller kan inngå som del av et kulturminne. Kulturminner kan for eksempel være bygninger, hager, gravhauger, helleristninger, båter eller veifar. Disse kan være fra tidligere tider eller fra vår egen tid. Det skilles mellom løse og faste kulturminner.

Kulturminneverdi

Verdier som tillegges et kulturminne. Forvaltningen, organisasjoner, eiere, brukere

eller andre kan vurdere kulturminnets verdi på ulike måter. Verdivurderingen kan endres over tid. Kulturminneforvaltningen deler gjerne verdiene inn i tre grupper: kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og bruksverdier.

Landskap

Samlebetegnelse på våre utendørs omgivelser, både det naturgitte og det menneskeskapte. Landskapet er formet av samspillet mellom mennesket og naturen. Betegnelsen omfatter alle typer landskap, som for eksempel jordbrukslandskap, industrilandskap, kystlandskap, bylandskap og fjelllandskap.

Listeført kulturminne

Et kulturminne som etter en kulturhistorisk vurdering er identifisert som verneverdig og oppført på en liste over objekter som skal forvaltes på en nærmere definert måte. Både kulturminner som er formelt vernet (ved lov eller forskrift) og kulturminner uten formelt vern kan være listeførte. Eksempler på listeføring er NBI-registeret, Listen over særlig verneverdige kirker, Landsverneplanenes verneklasse 2, Fartøyvernlista og Gul liste fra Byantikvaren i Oslo.

Lokal verdi

Verdi som tillegges kulturminner eller kulturmiljøer knyttet til lokal virksomhet og historie. Et kulturminne av lokal verdi kan også bli tillagt regional og/eller nasjonal verdi.

Løst kulturminne

Betegnelsen brukes om kulturminner som er flyttbare.

Miljøovervåking

En systematisk innsamling av data ved hjelp av etterprøvbare metoder, som baserer seg på hypoteser om sammenhengen mellom årsak-virkning. Overvåkingen omfatter både påvirkning, effekter og miljøtilstand. Målet er å dokumentere miljøtilstanden og utviklingen av denne.

Nasjonal interesse

I kulturminneforvaltningen brukes begrepet først og fremst i verdsettelsesprosesser i arbeid med plan- og bygningsloven. Det markerer at kulturminneverdier på nasjonalt nivå kan være involvert.

Nasjonal verdi

Verdi som tillegges kulturminner eller kulturmiljøer knyttet til viktige faser og forhold i landets historie. Et kulturminne av nasjonal verdi kan også bli tillagt regional og/eller lokal verdi.

Naturlandskap

Betegnelsen brukes om landskap med liten grad av menneskeskapt påvirkning. Betegnelsen brukes også når en ønsker å rette fokus mot landskapets geologiske og biologiske innhold.

Nyere tids kulturminne

Kulturminne som er datert til 1537 eller senere. En annen betegnelse som også kan brukes, er etterreformatorisk kulturminne.

Regional verdi

Verdi som tillegges kulturminner eller kulturmiljøer knyttet til regional virksomhet og historie. Et kulturminne av regional verdi kan også bli tillagt nasjonal og/eller lokal verdi.

Representativitet

At ett eller et utvalg kulturminner er representativt, betyr at det er typisk eller karakteristisk for en større gruppe kulturminner. Begrepet brukes ved sammenligning med andre kulturminner.

Restaurering

Restaurering betyr å helt eller delvis tilbakeføre en bygning eller gjenstand til en tidligere tilstand. Ved restaurering må man velge hvilket tidspunkt kulturminnet skal tilbakeføres til. Det kan være slik det var da det ble laget eller oppført, slik det var på et senere tidspunkt eller en kombinasjon av ulike stadier.

SEFRAK-bygning

Betegnelsen brukes om bygninger som ble registrert i regi av SEFRAK (Sekretariatet for registrering av faste kulturminner) i årene 1975-1995. Registreringene omfatter i prinsippet alle bygninger bygget før 1900, men enkelte områder ble grensen satt noe lenger fram i tid, for eksempel i Finnmark alle bygninger før 1945. Det eneste kriteriet for registrering var antatt alder på bygningen.

Sikring

Sikring innebærer alle tiltak for å beskytte kulturminner og kulturmiljøer mot skade og tap. Sikring kan blant annet dekke istandsetting, vedlikehold og skjøtsel, dokumentasjon og juridiske tiltak. Sikring kan også skje ved arkeologisk utgravning for å ta vare på kulturminnets kunnskapsverdi.

Skipsfunn

Betegnelsen brukes om mer enn hundre år gamle båter, skipsskrog, tilbehør, last og alt annet som har vært om bord. Skipsfunn er vernet etter egne regler i kulturminneloven.

Skjøtsel

Regelmessige vedlikeholdstiltak, for eksempel vegetasjonspleie, for å ivareta et kulturminne og/eller et kulturmiljø. Vedlikehold av eventuelle skilt, stier og ramper inngår også i skjøtelsbegrepet.

Tiltakshaver

En tiltakshaver er den som har det overordnede juridiske ansvar for gjennomføring av tiltak.

Universell utforming

Innen kulturminneforvaltningen innebærer universell utforming at kulturminnet gjøres tilgjengelig for flest mulig. Dette innebærer tilrettelegging for besøk og/eller formidling av kulturminnets kunnskaps- og opplevelsesverdi på annen måte.

Vedlikehold

Rutinemessig arbeid for å hindre forfall på grunn av jevn og normal slitasje.

Vedtaksfredet kulturminne

Et vedtaksfredet kulturminne fredes i dag gjennom vedtak etter kulturminneloven eller svalbardmiljøloven. Vedtaksfredninger etter kulturminneloven kan omfatte alle typer kulturminner yngre enn 1537, stående byggverk yngre enn 1649, kulturmiljøer og fartøy. Vedtaksfredninger etter svalbardmiljøloven kan omfatte kulturminner yngre enn 1945.

Verdensarv

Kulturarv og/eller naturarv som er innskrevet på UNESCOs verdensarvliste. Verdensarvstedene utgjør en felles arv som er umistelig for hele menneskeheten, på tvers av landegrensene.

Verdiskaping

Verdiskaping i en bred sammenheng betegner hvordan kulturarven kan aktiviseres som ressurs i arbeidet med å skape både økonomiske, sosiale, kulturelle og miljømessige verdier.

Vernet kulturminne

Et kulturminne som er vernet ved lov eller andre virkemidler. De viktigste lovene er kulturminneloven, plan- og bygningsloven, kirkeloven, svalbardmiljøloven og naturmangfoldloven. Andre virkemidler for vern er statlige verneplaner, kirkerundskrivet, avtaler, listeføring, tilskuddsordninger med mer.

Verneverdi se Kulturminneverdi

Verneverdig kulturminne

Et verneverdig eller bevaringsverdig kulturminne er et kulturminne som har gjennomgått en kulturhistorisk vurdering og er identifisert som verneverdig. Betegnelsene verneverdig og bevaringsverdig betyr det samme og brukes om hverandre. De mest

verneverdige kulturminnene er av nasjonal verdi. Det er først og fremst disse som fredes etter kulturminneloven. Kulturminner kan også ha regional eller lokal verdi. Normalt vil det være kommunene som sikrer vern av slike kulturminner ved hjelp av plan- og bygningsloven. En annen måte å markere at et kulturminne er verneverdig på, er listeføring. De fleste verneverdige kulturminner er ikke formelt vernet etter kulturminneloven eller plan- og bygningsloven. Mange blir likevel tatt vare på fordi de oppfattes som verdifulle av eiere og brukere.

6.2 Kilder

Kulturminner på Hitra, Hitra kulturutvalg 1975

Askeladden.no

Kartverket.no

Artikkel av Johan G. Foss, Hitra24.no

Gamle Hus på Hitra (SEFRAK)

Riksantikvaren, ra.no

Byggeskikk og tradisjoner, Hitra kommune

Hitra historielag

MiST avd. Kystmuseet

Digitalt Museum

Skarvsetta

Wikipedia

Lokalavisa Hitra-Frøya

Fredrik Strøm

Svein Bertil Sæther